

ISSN 1301-1197

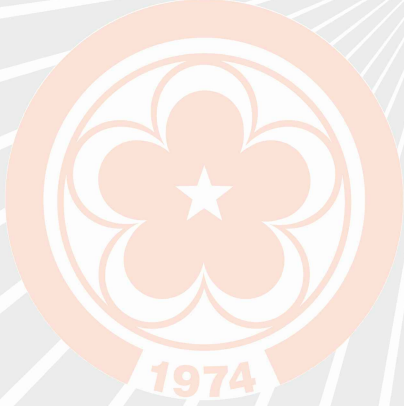

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

CÜİFD
XIX/I
2015

جامعة الجمهورية
مجلة كلية الإلهيات
سيواس / تركيا
XIX/I - 2015

Cumhuriyet University
Journal of Faculty of Theology
(CUJFT)

XIX/I - 2015

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

CÜİFD, XIX/I • Haziran 2015 (2015/I)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT)

جامعة الجمهورية مجلة كلية الإلهيات

ISSN 1301 – 1197

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)
Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT)

جامعة الجمهورية مجلة كلية الإلهيات

Sayı: XIX/I (Haziran 2015) ISSN: 1301-1197

Sahibi/ Owner

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına
Prof. Dr. Sabri ERTURHAN (Dekan)

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Sami ŞAHİN

Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ömer ASLAN

Editör Yardımcıları / Associate Editor

Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİR - Yrd. Doç. Dr. Sema YILMAZ - Yrd. Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ünal KILIÇ, Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN, Doç. Dr. Sami ŞAHİN, Doç. Dr. Ömer ASLAN,
Doç. Dr. Nuri ADIGÜZEL, Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİR, Yrd. Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM,
Yrd. Doç. Dr. Sema YILMAZ

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

Danışma Kurulu: Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN (Marmara Ü.), Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Necmettin Erbakan Ü.), Prof. Dr. B. Ali ÇETİNKAYA (İstanbul Ü.), Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN (Gaziantep Ü.), Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Hakkı AYDIN (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Âlim YILDIZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Ali AKSU (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Mehmet BAKTIR (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Hasan KESKİN (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Metin BOZKUŞ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Ömer Faruk YAVUZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Ali AVCU (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Ali YILMAZ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Mustafa KILIÇ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Durmuş TATLILIOĞLU (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. M. Fatih GENÇ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Süleyman KOÇAK (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Abubekir S. YÜCEL (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Yüksel GÖZTEPE (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Rıza BAKIŞ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Abdullah PAKOĞLU (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Halis DEMİR (Cumhuriyet Ü.)

Hakem Kurulu: Prof. Dr. Zekeriya PAK (Sütçü İmam Ü.), Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN, (Erciyes Ü.), Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. M. Zeki AYDIN (Marmara Ü.), Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM (Ankara Ü.), Prof. Dr. Ömer KARA (Atatürk Ü.), Prof. Dr. Galip YAVUZ (Marmara Ü.), Prof. Dr. Yusuf DOĞAN (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. A. Osman KURT (Yıldırım Beyazıt Ü.), Doç. Dr. Dursun Ali AYKİT (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Kamil KÖMÜRCÜ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Şaban ERDİÇ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Mustafa KAYAPINAR (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZALP (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. İrfan KAYA (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Asiye AYKİT (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Mehmet TIRAŞCI (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Hatice ACAR (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Âdem CİFTÇİ (Cumhuriyet Ü.)

Sayı Hakemleri / Advisors for Issues

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yönergesi gereğince CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde "Çift Taraflı Körleme Sistemi (Double Blind)" kullanılır. Hakemler makale yazarını; yazarlar da hakemleri öğrenemez. Çift taraflı körleme ilkesini bozmamak amacıyla hakem listesi yılın son sayısında dergi sayı ayırımı yapılmadan toplu olarak yayımlanır. →

Redaksiyon ve Dizgi/ Redaction and Interior Design
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Demir

Sekreteryaya / Secretary
Burcu DEMİR - Faruk ÖZ - Kadir AYDIN

Adres/ Address
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sivas
ilahiyat@cumhuriyet.edu.tr
Tel: (0346) 219 12 15/16 Fax: (0346) 219 12 18
http://dergi.cumhuriyet.edu.tr/cumuilah/index

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, hakemli ve bilimsel bir süreli yayın organıdır. Yılda iki sayı (Haziran - Aralık) olarak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

Basım Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
Rektörlük Basımevi, Sivas, 15 Haziran 2015

Hakem süreci sonunda *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde* yayımlanmasına karar verilen makaleler, ayrıca "iThenticate" adlı intihali engelleme programında taranarak kontrol edilmektedir.

Dergimiz; Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası, İSAM İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası: <http://makaleler.mkutup.gov.tr/>

İSAM İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı: <http://www.isam.org.tr/>

Türk Eğitim İndeksi: <http://www.turkegitimindeksi.com/>

İBRAHİM SÛRESİ 34 İLE NAHL SÛRESİ 18. AYETLERİN TEFSİR VE BELAĞAT YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ramazan ŞAHAN *

Özet: Bu çalışmada İbrahim sûresinin 34. ayeti ile Nahl sûresinin 18. ayeti tefsir ve belağat açısından incelenmiştir. Kur'an'ın birçok ayetinde olduğu gibi bu iki ayet arasında da lafız ve mana yönüyle bazı benzerlikler ve nüanslar tespit edilmiştir. Araştırmada bu iki ayetin mana ve muhtevası incelenirken, kullanılan kelime ve terkipler Arap edebiyatı açısından ele alınarak, Kur'an'ın edebî özelliğine vurgu yapılmıştır. Nimet konusuyla alakalı bu iki ayetten biri insanın nimetler karşısındaki zalimce ve nankörce tavrını anlatırken, diğeri nimetleri veren yaratıcının ne kadar şefkatli ve merhametli olduğunu bildirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Ayet, Nimet, Nankörlük, Merhamet.

THE VERSES 34TH OF SURAH IBRAHIM AND 18TH OF SURAH NAHL EVALUATION IN TERMS OF INTERPRETATION AND RHETORICS

Abstract: In this study, It is examined that the 34th statement of surah Ibrahim and 18th statement surah of Nahl from the perspective of interpretation and rhetorics. As it is in many verses of Quran, in between these two statements there are analogies and nuances about utterance and meaning. In the research while examining the meaning and contents of these two verses, it is emphasized the literary characteristic of Quran as well as the words and phrases that are used in the statements are handled from the perspective of Arabic Literature. While one of these verses is telling about the Creator who is giving the blessings is so tender and gracious, the other statement is handling the cruelly and ungratefully behaviour of the human being in return of these blessings.

Key Words: Quran, Verse, Blessing, Ungrateful, Mercy.

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (ramsahan@gmail.com).

Bu makale, iThenticate adlı intihali engelleme programında taranmış ve orijinal olduğu tespit edilmiştir.

Giriş

Kur'an-ı Kerim ebedî ve edebî bir mucizedir. Allah (c.c.), Kur'an'ın nüzulünden itibaren insanlara ve cinlere en küçük bir sûresinin benzerini getirmelerini, eğer bunu yapamıyorlarsa bu kutsal kitabın Allah (c.c.) tarafından indirilmiş olduğuna iman etmelerini istemiştir.¹

Allah (c.c.) ebedî mucizesi olan Kur'an'ı Arapça olarak indirmiş² ve ilk etapta Arap muhataplarına seslenmiştir. Edebiyat, belâğat ve fesâhatin zirvesinde olan Araplar, Kur'an'ın bu meydan okumasına cevap veremediklerine göre onun edebî bir dil mucizesi olduğu tescillenmiştir. Hatta denebilir ki; Kur'an'ı çeşitli açılardan ele alıp farklı mucizevi yönlerini sıralayanlar olmuşsa da onun asıl mucize oluşu Arap edebiyatı alanındadır.³ Dolayısıyla böyle bir kitabın tamamı olduğu gibi her bir sûresi veya ayeti de tek tek ele alınıp incelenebilir. Çünkü onun tamamı bir tek ayetinin açıklaması olduğu gibi, tek bir ayeti de adeta Kur'an'ın tamamının özeti gibidir. Bu nedenle bu araştırmada nimet konusunun anlatıldığı iki ayet ele alınacak, benzer ve farklı yönleri tefsir ve belâğat çerçevesinde incelenecektir. Bu çalışmaya esas teşkil eden iki ayetin metni ve meali şöyledir:

“وَآتَاكُمْ مِّنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنسَانَ لَطَافٌ لَّمٌ كَفَّارٌ. / Hâsılı o, size kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi vermiştir. Eğer Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız, onları tam manasıyla sayıp hesaplayamazsınız. (Buna rağmen) kuşkusuz insan çok zalim ve alabildiğine nankördür.”⁴

“وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ بِرَّحِيمٍ. / Hâlbuki Allah'ın nimetlerini birer birer saymaya kalkışsanız, onları sayamazsınız. Gerçekten Rabbin çok affedici, alabildiğine merhametlidir.”⁵

¹ Tehaddi ayetleri için bk. el-Bakara 2/23-24; Yûnus 10/38; Hûd 11/13-14, 35; el-İsrâ 17/88; el-Kasas 28/49; et-Tûr 52/33-34.

² Yusuf 12/2; İbrahim 14/4; eş-Şuara 26/192-195; Fussilet 41/3; eş-Şura 42/7; ez-Zuhruf 43/3; ed-Duhan 44/58.

³ Avde Halil Ebû Avde, *Şevâhid fi'l-Îcâzi'l-Kur'ânî*, Ammân: Dâru Ammâr, 1419/1998, s. 38, 41, 44; Salah Abdülfettah el-Halidî, *el-Beyân fi Îcâzi'l-Kur'ân*, Amman: Dâru Ammâr, 1429/2008, s. 136-137.

⁴ İbrahim 14/34.

⁵ en-Nahl 16/18.

Burada öncelikle bir ayetin nasıl tefsir edileceğine ve benzer ayetlerin nasıl yorumlanacağına dair bilgi verilecektir.

I. Konulu Tefsir Bağlamında Ayet Tefsiri

Kur'an'ın tamamını baştan sona ele alan tefsirler ve müfessirler olduğu gibi herhangi bir sûreyi, konuyu veya bir kavramı inceleyen eserler de mevcuttur.⁶ Hatta bazıları Kur'an'ın kimi ayetlerini tek tek ele alıp incelemişlerdir.⁷ Bir ayetin içerdiği mesajların daha iyi anlaşılabilmesi için genelde şu dört yönden ele alınıp araştırılabilir:

1. Ayeti sadece kendi bağlamında değerlendirmek.
2. Ayeti aynı konudaki diğer ayetler bağlamında değerlendirmek.
3. Ayeti sûre bütünlüğü içinde değerlendirerek, sûrenin geneli içinde bu ayetin konumunu tespit etmek.
4. Ayeti Kur'an'ın genel bütünlüğü içinde değerlendirmek.⁸

Ayetlerin belağat yönüyle incelenmesi ise şu dört yönden mümkündür:

1. Beyan İlmi: Beyan ilmi açısından ayette kullanılan mecâz, istiâre, teşbîh, kinâye ve tariz gibi edebî sanatlar incelenebilir.
2. Meânî İlmi: Burada konu kelime ve cümle açısından ele alınır. Her kelimenin ifadeye katkısı, kelime ve terkiplerin takdim-te'hîr gibi kullanım şekli ve bunların niçin seçildiği incelenir.
3. Fesâhat-i Maneviyye: Her hangi bir anlam karışıklığının olmaması, lafız ve cümlelerin manalarla uyumu açısından ifadenin akıcılığı önemlidir. Burada manaların diziliş şekli, mananın öz ve açık bir şekilde eda edildiği incelenir. Lafızlar manalarla, manalar da lafızlarla, kulağa hoş gelen ve kalbe tesir eden bir uyum ve akıcılık içinde yarışır.

⁶ Davut Aydüz, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul: Işık Yayınları, 2004, s. 152-161.

⁷ Kur'an'ın edebî özellik ve incelikleri hakkında söz söyleyen âlimler genelde "Cûdiyye Ayeti" (Hud 11/44) veya "Kıyas Ayeti"ni (el-Bakara 2/179) örnek vermişlerdir. Muhammed b. Abdullah Dırâz (ö. 1377/1958), *en-Nebeü'l-'Azîm Nazarâtü'n Cedîdetün fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, thk. Ahmed Mustafa Fadliyye, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1426/2005, s. 153; Suat Yıldırım, *En Mühim Mesaj Kur'an*, İzmir: Işık Yayınları, 2008, s. 146.

⁸ Dırâz, *en-Nebeü'l-'Azîm* s. 142; Suat Yıldırım, *En Mühim Mesaj Kur'an*, s. 134-135.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

4. Fesâhat-i Lafziyye: Arapça'nın kurallarına göre kelimelerin lafızlarında bir çelişkinin olmadığı tam bir ahenk ve uyumun olduğu ortaya konulur.⁹

Bütün bunlardan hareketle şöyle bir yol takip edilebilir: Öncelikle ayette geçen kelimeler temel lügat kitaplarına müracaat yoluyla izah edilir. Her kelime tek tek ele alınıp, eş anlamlısı olan kelimeler içerisinden özellikle neden şu kelime değil de bu kelimenin seçildiği ve ilgili kelimenin kullanım tarzı araştırılır. Bu yapılırken de ilgili ayetin geçtiği sûre hakkında genel bir bilgi verilerek sûrenin temel konusu ve ayetin, sûre içindeki konumunun genel muhtevayla uyumu araştırılır. Belağat ve üslûp açısından ayetlerin bu şekilde incelenmesi önemlidir. Ayette kullanılan ifade ve terkiplerle ilgili bir takım sorular sorularak gerekli açıklamalar yapılır.

Bu araştırmada birbirine benzer iki ayetin açıklaması yapılacağı için öncelikle muhkem ve müteşâbih konusunun da kısaca ele alınması faydalı olacaktır.

II. Ayetlerin Muhkem ve Müteşâbih Oluşu

Ayetlerde Kur'an'ın bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşâbih olduğu bildirildiği¹⁰ gibi Kur'an'ın tamamının muhkem¹¹ olduğu¹² ve yine Kur'an'ın tamamının müteşâbih olduğu bir ayette şöyle belirtilmiştir: ... نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا... / "Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan (gerçekleri, farklı üsluplarla tekrar tekrar beyan eden) bir kitap olarak indirdi..."¹³

Onun tamamının müteşâbih olmasının anlamı; sağlamlık, güzellik, lafız ve manalarında i'câz sınırına ulaşmış olması gibi konularındaki ayetlerin de birbirine benzer olması demektir. Hatta bu güzellik, sağlam-

⁹ Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî (ö. 626/1228), *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naîm Zarzûr, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987, I, 415-423.

¹⁰ Al-i İmran 3/7.

¹¹ Hud 11/1; Yunus 10/1; Lokman 31/1-2. Aynı manayı ifade eden bu ayetlerdeki nüanslar için bk. Ebû Cafer Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi el-Çirnatî, (ö. 708/1308), thk. Mahmûd Kamil Ahmed, *Milâkü't-Te'vîli'l-Kâti' bi-zevî'l-İlhâdi ve't-Ta'fil fi Tevcihi'l-Müteşâbihi'l-Lafzi min Âyi't-Tenzil*, Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1985/1405, I, 237.

¹² Fahrüddin er-Râzî Ziyâduddin Ömer (ö. 606/1209), *Mefatihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981, VII, 180.

¹³ ez-Zümer 39/23.

lık ve i'câz konusunda onun kelimeleri ve ayetleri arasında bir farklılık ve üstünlük bulunmaz.¹⁴ O sanki başlangıcı ve sonu bilinmeyen, sürekli dönen bir daire gibidir.¹⁵ Ancak Kur'ân'da birbirine benzer konuların farklı lafızlarla anlatılması da âlimlerin dikkatini çekmiş, "Lafzî Müteşâbih"¹⁶ denilen bu konu hakkında çeşitli eserler yazılmış, konu farklı açılardan ele alınmış, benzer konulardaki bu ifade farklılığının sebepleri izah edilmiştir.¹⁷

Allah (c.c.) Kur'an'ı birbirine benzer (müteşabih) ve bazı konularını farklı açılardan tekrar eder mahiyette (mesânî) indirmiştir.¹⁸ Bu diğer konularda görüldüğü gibi Allah'ın (c.c.) nimetlerini anlatan İbrahim ve Nahl sûrelerindeki ayetlerde de açıkça görülmektedir. Her iki sûrede dinin temel konuları anlatılırken Allah'ın (c.c.) çeşitli nimetleri gözler önüne serilerek kevnî deliller getirilmiştir. Her iki sûrede çeşitli nimetler sıralandıktan sonra bütün bu nimetlerin Allah'ın (c.c.) bir lütfu olduğu ve saymakla bitirilemeyeceği iki farklı ayette tamamen aynı kelimelerle fa-

¹⁴ Râzî, *Mefatîhu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, VII, 180.

¹⁵ M. Abdülazîm ez-Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Fevâz Ahmed Zümerlî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1415/1995, II, 213-214.

¹⁶ Kur'an ilimlerinde "Müteşâbih" kavramı çeşitli anlamlarda kullanılır:

a) Muhkemini zıddı olan müteşâbih.

b) Kur'an hafızlarının okurken birbirine karıştırdıkları benzer ifadeler.

c) Ayet sonlarının veya benzer konuların farklı kelime ve ifadelerle anlatılması. Bk. Müsâid b. Süleyman b. Nasir et-Tayyâr, *Envâu't-Tasnîf el-Müteallikatu bi Tefsîri'l-Kur'ân-ı Kerîm*, Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1434/2013, s. 80; Heyet, *el-Mevsûatu'l-Kur'âniyyetu'l-Mutahassisa*, Mısır: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1423/2002, s. 245-246.

¹⁷ Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957, I, 112; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüdin es-Süyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1394/1974, III, 339; Muhammed Fâdil Sâlih es-Sâmîrî, *Dirâsetu'l-Müteşâbihu'l-Lafzî min Âyi't-Tenzîl fî Kitâbi Melâki't-Te'vîl*, Ammân: Dâru Ammâr, 2011, s. 22-26.

¹⁸ Zümer 39/23; Hicr 15/87. Bu ayetlerdeki "müteşâbih" ve "mesânî" kavramları üzerinde farklı yorum ve değerlendirmeler olsa da bir kısım ayetlerin lafzen ve manen birbirine benzediği inkâr edilemez bir hakikattir. bk. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1993, I, 313-314 (s-n-y-md.); Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, İstanbul: Kahraman Yayınevi, 1986, s. 111 (s-n-y-md.), s. 374 (ş-b-h-md.); Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriyyi ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İrâbuhu*, thk. Abdulcelil Abduhu Şelebi, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988, III, 185-186.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

kat bazı nüanslarla anlatılmış, “Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışırsanız, onları sayamazsınız...”¹⁹ buyrulmuştur.

III. Nimet Konusunun Kur’an Bütünlüğü İçerisinde Değerlendirilmesi

İbrahim ve Nahl surelerinde geçen iki ayetin mihverini “نِعْمَةٌ/ nimet” konusu teşkil etmektedir. Bundan dolayı “نِعْمَةٌ/ nimet” kavramıyla ilgili gerek dildeki ve gerekse Kur’an’daki özel ve genel kullanımların bilinmesinde yarar vardır.

A. Nimet Kavramı

Nimet/نِعْمَةٌ sözlükte; el, yapılan şey, lütuf ve kişiye verilen ihsanlar anlamına gelir.²⁰ Nimet, özel bir amaç veya bedel gözetilmeksizin yapılan iyilik ve ihsan diye tarif edilmiştir.²¹ Kaynaklar, nimeti güzel durum olarak tarif eder. İn’âm/إنعام ise bir nimeti başkasına ulaştırmak anlamına gelir. Nimet, varlıklar içinde sadece konuşma özelliği olanlara verilir.²² Önceleri hissedilen lezzetlere nimet denilirken daha sonraları kişi hissetmese bile faydası olan manevî lezzetler hakkında da nimet kelimesi kullanılmaya başlamıştır.²³

“Nimet” kelimesi masdar yerine kullanılan bir isimdir.²⁴ Arapça’da “نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ” denildiği gibi “نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ - نِعْمَةٌ” de denilir. Masdarda süreklilik ve umum manası vardır. Bundan dolayı İbrahim sûresinin 34. ve Nahl sûresinin 18. ayetinde kelime çoğul olarak gelmemiştir. Çünkü buradaki nimetin, nimet olarak verilen şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Bu bir cins isim olup bununla tekil değil çoğul kastedilir, bütün

¹⁹ İbrahim 14/34; en-Nahl 16/18.

²⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2041; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 580.

²¹ Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rîfât*, Beyrut, 1985, s. 262 (“ni’met” md.).

²² İsfahânî, *Müfredât*, s. 760-761; Ahmed İbn Yûsuf es-Semîn el-Halebî (ö. 756/1355), *Umdu-tu'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrafî'l-Elfâz*, nşr. Muhammed et-Tuncî, I-IV, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1993, IV, 228-229.

²³ Muhammed Tâhir İbn Âşûr (ö. 1394/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984. I, 193.

²⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri el-Vâhidî (ö. 468/1075), *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvan Adnan Davûdî, Dimaşk/Beyrut: ed-Dâru's-Şamiyye, 1415/1994, s. 584.

nimetleri içine alır. Sanki “Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız...”²⁵ denilmiştir. Çünkü izafetle marife olan müfred kelimeler de umumu gösteren lafızlardır.²⁶

Kur’an’da kullanılan “namet/النَّعْمَة”²⁷ ve “nimet/الْبِعْمَة” kelimeleri birbirinden farklıdır. Namet kelimesi genelde kötülük, şer ve cezayı gerektiren durumlarda kullanılırken, nimet kelimesi daha çok hayır konusunda kullanılmıştır. Bir de “namet/النَّعْمَة” masdar bina-i merre kalıbında olduğu için bu dünyanın kısa ve geçici hayatı içinde ahireti unutup kendini bazı nimetlerle avutan kişiler adeta bir an ve bir kez nimet elde etmiş gibi olurlar. Bu nedenle ayetlerdeki kelimeler itina ile seçilmişlerdir. Nimet ise insanın sürekli faydalandığı imkân ve ilahi lütufların genel adıdır.²⁸

B. Ayetlerde Nimet

Türevleriyle birlikte Kur’an’da 144 kez geçen²⁹ nimet kelimesi inkârcıların sahip olduğu imkânlar,³⁰ Allah’ın gönderdiği ayetler³¹, İslam, nübüvvet³², şehitlerin sahip olacağı güzellik,³³ selâmet ve düşmanın çekilmesi,³⁴ düşmanın saldırıp zarar vermesine engel olmak³⁵ gibi anlamlara gelir. Nimet, Kur’an’da “rahmet” ve “rızk”³⁶ kelimeleri ile yakın anlamlarda kullanılmıştır. Rızık, insan ve insanın dışındaki her canlı varlık için kullanılırken; nimet, yalnız insanlar için söz konusudur. Nimet, “ga-

²⁵ Râzî, *Mefatîhu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, XIX, 131; Âlûsî, Şihâbuddin Mahmûd b. Abdullâh, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994, VII, 213; İsfehânî, *Müfredât*, s. 761.

²⁶ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Bağdat 1396/1976, s. 307.

²⁷ ed-Duhan 44/27; el-Müzzemmil 73/11.

²⁸ Salah Abdulfettah el-Halidî, *Letâifu Kur'anîyyetun*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1998, s. 178-181.

²⁹ Muhammed Fuad Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an-ı Kerîm*, Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1994, s. 878-879; Muhammed İsmail İbrahim, *Mu'cemu'l-Elfâzi ve'l-E'lâmi'l-Kur'anîyye*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1968, s. 533-534 (n'-a-m md.).

³⁰ ed-Duhân 44/27; el-Müzzemmil 73/11.

³¹ el-Bakara 2/211.

³² el-Bakara 2/231; Âl-i İmrân 3/103; el-Mâide 5/7.

³³ Âl-i İmrân 3/171.

³⁴ Âl-i İmrân 3/174.

³⁵ el-Mâide 5/11.

³⁶ en-Nahl 16/112.

zap", "dalalet",³⁷ "şer",³⁸ "darrâ (sıkıntı)", "seyyiât (kötülük)"³⁹ kavramlarının mukabili olarak da ifade edilir.⁴⁰

Nimet ile ilgili ayetler göz önünde bulundurulunca insan türünün nimete mazhar olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Kendisine nimet verilenler arasında birey olarak Hz. Muhammed,⁴² Hz. Yunus,⁴³ Hz. Îsâ⁴⁴ gibi peygamberler zikredilmiştir.⁴⁵ İsrailoğullarının da nimet verilenler arasında sayılması nimetin toplumlara da verildiğini göstermektedir. Hz. Musa, İsrailoğulları'na zaman zaman Allah'ın nimetini hatırlatmıştır.⁴⁶ Ayrıca İslam çağrısının Medine döneminde Kur'an vahyinin karşısında inkâr, yalanlama ve saptırma gibi yollara başvurup Hz. Muhammed'e zorluk çıkaran Yahudiler ile tarihte ilâhî mesajlar karşısında benzer tutumlar sergileyen İsrailoğulları arasında bir benzerlik kurulmuş, bu esnada Yesriblilerin Kur'an'a tabi olmalarını sağlamak için kendilerine verilen nimetler de hatırlatılmıştır.⁴⁷ Varlığı, kaynağı, mahiyeti, hatırlatılma nedenleri, dünya ve ahiret hayatı vb. birçok açıdan ayrı ayrı çalışmalara veya hepsini kapsayacak geniş çaplı araştırmalara konu olabilecek nimet, vahiy tarihinde Allah'ın gönderdiği mesajlara olumlu cevap veren insanlar açısından farklı bir anlama bürünmektedir. Nübüvvetin nimet olarak

³⁷ el-Fatiha 1/7.

³⁸ el-İsra 17/83.

³⁹ Hud 11/10.

⁴⁰ Vücûh ve Nezâir kitaplarında "nimet" kavramının Kur'an'da 10 farklı anlama geldiği belirtilip şu şekilde sıralanmıştır: a) Minnet/İyilik (Ahzab 33/9; Fatır 35/3; Maide 5/7, 11; El-Bakara 2/40, 47, 122); b) Din ve kitap (El-Bakara 2/211; İbrahim 14/28; Âl-i İmran 3/103); c) Hz. Muhammed (Nahl 16/83, 112); d) Sevab (Âl-i İmran 3/171); e) Zenginlik ve mal (Müzzemmil 73/11; Duhan 44/27); f) Peygamberlik (Fatiha 1/7; Nisa 4/69; Meryem 19/58; Duha 93/11); g) Rahmet (Hucurat 49/8); h) İhsan ve Destek (Leyl 92/19-21); ı) Rahat bir yaşantı (Fecr 89/15; Lokman 31/20); j) Özgürlük/Azad Olmak (Ahzab 33/37). Geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed Dâmeğanî (ö. 478/1085), *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitabillahi'l-'Azîz*, Kahire 1995, II, 253-255; Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fi 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râdî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984, s. 597-599 (n'-a-md.).

⁴¹ el-İsrâ 17/83; Fussilet 41-51.

⁴² el-Kalem 68/2; ed-Duhâ 93/11.

⁴³ el-Kalem 68/49.

⁴⁴ el-Mâide 5/110.

⁴⁵ el-Mâide 5/3; Yûsuf 12/6; Lukmân 31/31; el-Fâtır 35/3; ez-Zümer 39/39.

⁴⁶ el-Mâide 5/20; İbrahim 14/6;

⁴⁷ el-Bakara 2/40, 47, 122.

isimlendirilmesi ve cennetin bu kökten türemiş “na’îm/ النعيم” kelimesi ile birlikte zikredilmesi bunun bir göstergesidir. Nimete karşı takındığı tavra göre sonuç açısından insanlar arasında bir farklılık olsa da özellikle maddi (somut) açıdan nimet vermede kâfir-mümin ayrımı gözetilmemiştir.

Kur’an’a göre nimetler karşısında insanoğlunun genel özeliği nankörlüktür. Nitekim bir ayette “Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!”⁴⁸ buyrulurken birçok ayette⁴⁹ de insana verilen geçim kaynakları sıralanmıştır. Ancak insanların çoğu şükretmediği gibi birçoğu da gerektiği gibi şükretmez.⁵⁰ Hâlbuki nimetleri verdiği için ötürü insanın Rabbine şükretmesi gerekmektedir.⁵¹

Kur’an’da nimet kelimesi elli bir kere Allah lafzına izafet (tamlama) halinde kullanılmıştır. Fiil olarak da nimet verme fiili bir ayet dışında hep Allah’a nispet edilmiştir.⁵² Sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Zeyd b. Harise’ye (ö. 8/629) sağladığı imkânlarla işaret edilirken⁵³ bu kelime Allah’tan başkasına nispet edilmiştir.⁵⁴ Bu da bütün nimetlerin Allah’tan (c.c.) olduğunu,⁵⁵ onun izni olmaksızın kimsenin kimseye herhangi bir iyilikte bulunamayacağını⁵⁶ göstermektedir. Bu durum insanda nimetlerin sahibine karşı şükür duygusunu artırır, elde ettiği nimetler sayesinde isyana değil, itaate koşar ve elde ettiği nimetleri başka birine ulaştırdığı zaman ona karşı üstünlük taslamaz; çünkü kendisinin nimetlerin sahibi değil, bir aracı olduğunu bilir.⁵⁷ İbrahim ve Nahl surelerindeki “Allah’ın nimetleri...” tabiri de bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir.

⁴⁸ el-Araf 7/10.

⁴⁹ el-Abese 80/24-32; Taha 20/53; es-Secde 32/27.

⁵⁰ el-Bakara 2/243; Yunus 10/60; Yusuf 12/38; İbrahim 14/7; en-Nahl 16/83; el-Müminun 23/78; en-Neml 27/73; es-Secde 32/9; Sebe 34/13, 15; Yasin 36/34, 35; Mülk 67/23.

⁵¹ ez-Zümer 39/7; el-Mümin 40/61.

⁵² en-Nisa 4/72; el-Kasas 28/17; ez-Zuhuf 43/59.

⁵³ el-Ahzâb 33/37. Allah (c.c.) olumlu hususları kendine izafe edip olumsuz hususları kendine nispet etmemiştir. (el-Cin 72/10; el-İsra 17/83). Nimet de ikram ve sırf hayır olduğu için kendi zatına nispet etmiştir. (en-Nahl 16/53).

⁵⁴ Sâmirrâî, *Lemesâtun Beyâniyye fi Nusûsin mine’t-Tenzîl*, Amman: Dâru Ammar, 1415/2014, s. 61.

⁵⁵ en-Nahl 16/53.

⁵⁶ el-En’am 6/17; Yunus 10/107; Fatır 35/2-3.

⁵⁷ el-Halidî, *Letâifu Kur’aniyyetun*, s. 174-175.

C. Nimetlerin Çeşitleri

Ayetlerde de ifade edildiği gibi Allah (c.c.) insanlara sayılamayacak derecede nimetler vermiştir. İnsanoğlu maddi nimetleri daha fazla benimsese de manevi nimetler maddî nimetlerden önde gelir. “Allah’ın, göklerde ve yerdeki (nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi?...”⁵⁸ ayetinde geçen, açık ve gizli olduğu belirtilen nimetler gözle görülen ve görülmeyen bütün nimetleri kapsamaktadır. Buradaki “açık ve gizli” ifadesi somut ve soyut nimetleri ifade etmektedir.⁵⁹ Biraz önce de işaret edildiği gibi nimet kelimesi Kur’an’da genellikle para, mülk, zenginlik vb. şekillerde somut karşılığı olan nimetlerden çok vahiy, nübüvvet vb. şekillerde soyut nimetleri ifade etmiştir. Mesela “Sen Rabbinin nimetiyle mecnun değilsin.”⁶⁰ ayetindeki nimet kelimesi maddi karşılığı olan bir güzellik olmayıp vahiy, nübüvvet ve merhamet gibi soyut bir nimettir.⁶¹ Bu açıdan iman başlı başına bir nimet olup nimetlerin sahibini bilip tanımak ve ona gereken saygı ve tazimi göstermek de ayrı bir nimettir. Bir ayette⁶² de işaret edildiği gibi bunun için ayrıca hamd ve şükür gerekmektedir.⁶³

Nimetler, ya manevî/soyut ya da maddi/somut olurlar. Dinî nimetler de ya zâtı gereği Hakk’ı tanımak veyahut da kendisiyle amel edebilmek için hayrı, iyiyi tanımaktır. Dünyevî nimetler ya ruhî ya bedenî veyahut da bu ikisinin dışında olan şeylerdir. Bu nimetlerin her biri sayılamayacak derecede geniş bir muhtevaya sahiptir.⁶⁴ Yüce Allah’ın insanlığa verdiği nimetler iki kısma ayrılabilir:

a) Allah’ın (c.c.), insanı yaratmakla, bedenî ve ruhî bakımdan verdiği nimetleri vardır. Hücrenin çalışması için insanın gerek duyduğu ve sahip olduğu nimetler düşünülürse saymak mümkün değildir. Diğer taraftan sahip olduğu ruh âlemi de sayılamayacak nimetler yumağını

⁵⁸ Lokmân 31/20.

⁵⁹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali eş- Şevkânî (ö. 1250/1834), *Fethu’l-Kadîr el-Câmi’ Beyne Fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye*, Dâru’l-Hayr, Dımask 1992, IV, 317.

⁶⁰ Kalem 68/2.

⁶¹ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 355.

⁶² A’raf 7/43. “Hidayetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik...”

⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XX, 222.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb (et-Tefsîru’l-Kebîr)*, XX, 222.

oluşturmaktadır. Beyin, gönül ve nefis boyutları, onların içindeki kabiliyet, yetenek, içgüdü ve arzular akla sığmayacak nimetler taşır.

b) İnsan, varlığını sürdürebilmek için Yüce Allah'ın sunduğu yakın ve uzak nimetleri bir başka ifadeyle bütün kâinatı hesaplaması gerekir. Gıda olarak aldıklarıyla, hayatını sürdürebileceği normal-doğal çevre düşünüldüğünde sayısız nimetlerle donatıldığını fark eder, düşünür ve anlar ama asla onları sayamaz.⁶⁵

Kur'an'ın genelinden elde edilen bu bilgiler ışığında nimetlerin sayılamayacak kadar fazla olup hepsinin de Allah'tan geldiği anlaşılmaktadır.

IV. İlgili Ayetlerin, Yer Aldığı Sûreler Bağlamında Değerlendirilmesi

Burada incelenen iki ayetten her biri önce içinde bulunduğu sûre bağlamında nimet yönünden ele alınacak, sonra da İbrahim ve Nahl sûreleri birlikte değerlendirilecektir.

A. Nimet Konusunun İbrahim Sûresi Bağlamında Değerlendirilmesi

İbrahim sûresi Mekke döneminde inmiş olup 52 ayettir. Sûre adını, 14/35-41. ayetlerde bahsi geçen İbrahim peygamberin isminden almıştır.⁶⁶ Burada özellikle Allah'ın varlığını ve birliğini tanımak anlamına gelen tevhid yolunun benimsenip daha önceki ayetlerde (14/30) geçen şirk ve putperestlikten uzak durulması vurgulanmıştır. Hz. İbrahim'in duası, Allah'ın sınırsız nimetinin farkında olup, şükranlarını dile getirmektedir. Bu dua kendinden önceki 14/34. ayetle sonraki 14/42. ayeti de birbirine bağlamaktadır.⁶⁷ Çünkü 14/34. ayette nimetler karşısında zalimce davranan nankör insandan bahsedilirken, 14/42. ayette Allah'ın (c.c.) zalimlerden gafil olmadığı belirtilmiştir. Zaten 14/13. ayette zalimlerin helak edileceği, 14/22. ayette de zalimlerin ahretteki durumu bildirilmiştir.

⁶⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, X, 233-234.

⁶⁶ Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrıncı- İbrahim Kafi Dönmez-Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu*, Ankara: DİB Yayınları, 2004, III, 275.

⁶⁷ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı-Meal Tefsiri*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999, II, 509 (14/35, 48. dipnot).

Nimet konusu İbrahim sûresinde yoğun bir şekilde işlenmekle birlikte “nimet” kelimesi üç ayette geçmektedir. Aslında giriş kısmında bahsedilen, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kitabın indirilmesi en büyük nimettir.⁶⁸ İbrahim sûresinde nimetlerle ilgili geçen ayetlerden birinde şöyle buyrulmuştur: “Hani bir zaman Mûsâ, kavmine şöyle demişti: ‘Allah’ın, sizin üzerinizdeki nimetlerini hatırlayın: Çünkü o sizi, size en kötü bir işkence uygulayan, doğan erkek çocuklarınızı öldürüp kadınlarınızı (kızlarınızı) perişan bir hayata zorlayan Firavun’un hâkimiyetinden kurtarmıştı...’”⁶⁹ İbrahim sûresinde daha çok nimetlerin insanı ilgilendiren yönü ele alınmış ve Hz. Musa’nın bu sözleriyle dile getirilmiştir. Ardından bu nimetlerin karşılığında insanların şükretmesine vurgu yapılmıştır.⁷⁰

Bir başka ayette de nimetler karşısında küfür/nankörlük yolunu seçenler şöyle anlatılmıştır: “Allah’ın nimetlerine karşılık, inkâr ve nankörlüğü tercih edenleri, ayrıca kendi halklarını da helâk yurduna (cehen-neme) sürükleyenleri görmedin mi?!”⁷¹ Bu ayetteki nimetin peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), inkâr edenlerin de Mekke müşrikleri olduğu zikredilmişse⁷² de bunun bütün nimetleri kapsadığı, nankörlerin de nimetin kadrini bilmeyip şükürünü eda etmeyenler olduğu ayetlerin devamından anlaşılmaktadır. Çünkü bu ayetten sonra çeşitli nimetler sıralanmış, ardından da “... مَا سَأَلْتُمُوهُ / Hasılı o, size istediğiniz her şeyden verdi...”⁷³ buyrulmuştur. Bundan sonra da bir insan olarak Hz. İbrahim’e verilen nimetler zikredilip onun nimetler karşısında Allah’a hamdi anlatılmıştır.⁷⁴

⁶⁸ Maide 5/3. ayette İslam dininin tamamlanması, vahyin kemale ermesi de bir nimet olarak anlatılmaktadır. Bk. Cafer Şerefuddin, *el-Mevsûatu'l-Kur’âniyye, Hasâisu’s-Suwer*, I-XII, thk. Abdulaziz b. Osman et-Toycizi, Beyrût: Dâru’t-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 1420/1999, IV, 230.

⁶⁹ İbrâhim 14/6.

⁷⁰ İbrahim 14/5-8.

⁷¹ İbrahim 14/28-29.

⁷² Buhari, “Megazi”, 7, “Tefsir”, İbrahim 3; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdülmuh-sin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1427/2006, IX, 311; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 435.

⁷³ İbrahim 14/34.

⁷⁴ İbrahim 14/35-41.

İbrahim sûresinin 32-33. ayetlerinde Allah'ın, kullarına ihsan ettiği, kendi varlığına işaret eden ve kudretini gösteren on çeşit nimetten bahsettikten sonra 34. ayette şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! İstenilmesi mümkün olan, ihtiyaç duyulan ve kendisinden faydalanılan istediğiniz her şeyi size vermiş, hatta istemediklerinizi bile size ihsan etmiştir. Ayet, bütün insanlığa hitap etmektedir. Çünkü Allah, yeryüzündeki her şeyi insanlık için yaratmıştır.⁷⁵ Onların yerin altından çıkarılmasını, keşif ve icatları da insan aklının gelişmesinin ve medenî hayatın ilerlemesinin gereği olarak insanların akıllarına bırakmıştır.⁷⁶

B. Nimet Konusunun Nahl Sûresi Bağlamında Değerlendirilmesi

Nahl sûresi Mekke'de inmiş, 128 ayettir.⁷⁷ Sûre adını 16/68. ayette geçen "bal arısı" anlamındaki "Nahl" kelimesinden almıştır. Ayrıca sûrede Allah'ın kullarına lütfettiği ve edeceği nimetlerden genişçe bahsedildiği⁷⁸ için Nahl sûresine "Nimetler sûresi" de denilmiştir.⁷⁹

Nahl sûresi kendisinden önce geçen Hicr sûresinin muhtevasıyla alakalı olduğu gibi İbrahim sûresiyle de alakalıdır. Çünkü bu sûrede de nimet konusu benzer ifadelerle vurgulanmıştır.⁸⁰ Nahl sûresinde sanki İbrahim sûresinde sözün bittiği yerden devam edilmiş, Allah'ın verdiği nimetler sıralanmış, ardından şöyle buyrulmuştur: "وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَّحِيمٌ /Halbuki Allah'ın nimetlerini birer birer saymaya kalksanız, tam manasıyla sayamazsınız. Gerçekten Rabbin çok affedici, alabildiğine merhamet sahibidir."⁸¹ İnsanlar verilen nimetlerin asıl sahibini unutmasın ve inkâr etmesinler diye başka bir ayette şöyle buyrulmuştur: "Hem

⁷⁵ el-Bakara 2/29; el-Hac 22/65; Lokman 31/20; el-Casiye 45/13.

⁷⁶ Râzî, *Mefatîhu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, XIX, 130-131; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menhec*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1430/2009, XII, 256-257.

⁷⁷ Esed, *Meal-Tefsîr*, II, 526 (surenin girişi); Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, III, 337.

⁷⁸ Surenin girişinde kâinata ve yakın çevrede yaratılıp insanlığın istifadesine sunulan nimetler anlatılmıştır (Nahl 16/3-17). Ayrıca bazı ayetlerde (Nahl 16/65-83) insanın irade ve gücünün dışında yaratılan canlılardan elde edilen ve kendisine sunulan nimetler anlatılmıştır. Evcil hayvanların (16/66), arının (16/69) ve annelerin karnından elde edilen ürünler (16/79) bunlardan bazılarıdır.

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmiu'*, X, 65; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, 93; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasîr*, II, 124; Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, III, 337.

⁸⁰ Zuhahlî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XIV, 80.

⁸¹ en-Nahl 16/18.

sizde nimet namına ne varsa hepsi Allah'tandır. Kaldı ki size bir sıkıntı dokunduğunda da yalnız ona yalvarırsınız."⁸²

Nahl sûresinde de çeşitli nimetler sıralandıktan⁸³ sonra Hz. İbrahim'in nimetler karşısındaki tavrı, "Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. (Allah), onu seçmiş ve doğru yola iletmişti."⁸⁴ şeklinde anlatılmıştır. Nahl sûresi muhteva yönüyle İbrahim sûresine benzediği gibi nimetle ilgili incelenen söz konusu iki ayet de benzeşmektedir. Ancak İbrahim sûresinde konu nimeti alan (insan) açısından, Nahl sûresinde konu nimeti veren (Allah) açısından ele alınmıştır.

C. İlgili Sûreler Arasında Nimet Konusunun Değerlendirilmesi

Kur'an'daki herhangi bir ayet, konu veya kıssa genel bağlamına ve ana konularına uyumlu olarak ilgili sûrede yer alır. Mesela İbrahim sûresinin giriş kısmında Hz. Musa'nın diliyle nimetler hatırlatılmış, şükürü istenmiş, sûrenin sonuna doğru Hz. İbrahim'e verilen nimetler ve bunların şükürü dile getirilmiştir. Nahl sûresinde de sûrenin giriş kısmında Allah'ın (c.c.) insana sunduğu çeşitli nimetler zikredilmiş, sûre boyunca bütün bu nimetlerin ilahi bir lütuf olduğu hatırlatılmış, bitiş kısmına doğru yine Hz. İbrahim'in nimetler karşısındaki şükredici tavrı anlatılmış, ardından da Hz. İbrahim'in yoluna uyulması emredilmiştir.⁸⁵

Nahl sûresinde bütün nimetlerin Allah'tan olduğu vurgulanmış,⁸⁶ nimetin asıl sahibinin tanınıp ona hamd ve şükredilmesi, nimete aracılık edenlere de teşekkür etmekle birlikte asıl nimeti verenin dışında kimseye boyun eğilmemesi istenmiştir.⁸⁷

İbrahim sûresinde (14/28-29) anlatılan nimetler karşısında haksızlık yaparak nankörlük yolunu seçenlerin cehenneme gireceği Nahl sûresinde farklı bir üslupla anlatılmıştır (16/28-29). Yine İbrahim sûresinde nimetleri veren Allah (c.c.) dururken insanların putlar edindikleri anlatılıp, ardından iman eden kulların kıyamet gününün dehşetine karşı almaları gereken tedbirler sıralanmıştır (14/30-31). Nahl sûresinde ise ilâhî

⁸² en-Nahl 16/53.

⁸³ en-Nahl 16/112-119.

⁸⁴ en-Nahl 16/121.

⁸⁵ en-Nahl 16/120-123.

⁸⁶ en-Nahl 16/53.

⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XX, 221.

emir ve yasaklara dikkat eden muttaki insanlara verilecek cennet nimetleri anlatılmıştır (16/30). Bu ayetlerde nimetlere nankörlük edenlerin gideceği helak yurdu cehennem ile şükreden takva sahiplerinin varacağı nimetler yurdu cennetin karşılaştırıldığına da dikkat etmek gerekir. Ayetlerdeki “دار /dâr (yurt, ev barınak)” kelimesi ile birlikte kötölemek için kullanılan “بئس/bi'se” kelimesi ile övmek için kullanılan “نعم/ni'me” kelimesi de karşılıklı kullanılmıştır.

Kişinin kendisinde bulunan nimeti başkalarıyla paylaşması ve nimetin şükürünü eda etmesi için Allah'ın, rızıkları farklı şekillerde taksim ettiğini bildiren bir ayete⁸⁸ göre insanın faydalandığı her türlü rızık bir nimettir. Ayrıca insanın sadece malı mülkü değil, elinde olmadığı zaman sıkıntıya düşeceği, var olduğu zaman faydalanacağı her durum ve imkân da birer nimettir. Buna göre insanın ailesi, eş dost ve akrabası, bunlarla kaynaşması, bunlardan yardım ve destek alması bir nimettir. Nitekim aile efradının zikredildiği bir ayetin sonunda, “...Böyle iken onlar batıla inanıyor da Allah'ın bunca nimetlerini inkâr mı ediyorlar?”⁸⁹ buyrulmuştur.

Nahl sûresinde baştan itibaren çeşitli nimetler sayılmış, 16/78-80. ayetlerde bazı nimetler sıralandıktan sonra “...Böylece (Allah), O'na teslimiyetle itaat etmeniz (müslüman olmanız) için üzerinizdeki nimetlerini tamamlıyor.”⁹⁰ buyrulmuştur. Bütün bu nimetlerin ardından peygamberimizin görev sınırı vurgulanmış (16/82) ve insanların bu nimete karşı tavrı şöyle anlatılmıştır: “(Müşrikler) Allah'ın nimetini bilmekle beraber, (bunları kendilerine veren Allah'tan başkasına ibadet etmekle) bu nimetleri inkâr ederler. Onların çoğu nankördürler!”⁹¹

İbrahim sûresinde çeşitli nimetler anlatıldıktan sonra Mekke'ye ve orada bulunan Kâbe'ye dikkat çekilmiş, bu kutsal mekânlar sayesinde insanların birçok nimetler elde ettiği belirtilmiştir.⁹² Nahl sûresinde tam da bu nimetler hatırlatılarak nankörlükleri sebebiyle cezalarını çeken bir

⁸⁸ en-Nahl 16/71.

⁸⁹ en-Nahl 16/72.

⁹⁰ en-Nahl 16/81.

⁹¹ en-Nahl 16/83.

⁹² İbrahim 14/35-41.

şehir (Mekke)⁹³ halkı örnek gösterilip insanlar şöyle uyarılmıştır: “Allah, (ibret için) bir ülkeyi (şehir halkını) örnek verdi: Bu ülke güvenli, huzurlu idi; ona rızık her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı (açlık ve korku elbise gibi bütün vücutlarını kaplayıverdi).”⁹⁴ Bunun ardından gelen ayette bu şehir halkının yaptıkları açıkça şu şekilde belirtilmiştir: “Andolsun ki, onlara, içlerinden bir peygamber geldi, onlar onu yalancı saydılar. (Derken) onlar zulümlerine devam ederken, çok geçmeden azap kendilerini kısıvrak yakalayiverdi.”⁹⁵ Bu ayete göre onların inkâr ettikleri nimet genelde vahiy ve nübüvvet; özelde ise peygamberimiz Hz. Muhammed’dir.⁹⁶ Ayrıca başka ayetlerde de⁹⁷ belirtildiği gibi Kâbe’nin hatırına açlık ve terör endişesinin giderilmiş olması da bir nimettir. Nitekim Nahl sûresinde rızıkların helal ve temiz olanlarından yemeleri, ama Allah’a ibadet edip şükretmeleri şöyle emredilmiştir: “Onun için artık siz Allah’ın size verdiği rızıklardan helâl ve hoş/temiz olarak yiyin. Eğer (gerçekten) yalnız Allah’a ibadet ediyorsanız onun nimetlerine şükredin.”⁹⁸

Ağırlıklı olarak nimetlere vurgu yapan bu benzerliklerinden dolayı İbrahim ve Nahl sûresinde “Allah’ın nimetlerini saymakla bitiremezsiniz” ortak ifadesi yer almakla birlikte her iki surenin kendine has özel amaçları doğrultusunda bazı farklı ifadeler de bulunmaktadır. Bu yönüyle dikkatleri çeken bu iki ayet birlikte incelenecektir.

V. İlgili Ayetlerin Lafız Yönünden Değerlendirilmesi

Nimet konusuna vurgu yapan söz konusu iki ayetin daha iyi anlaşılması için öncelikle ilgili ayetlerde kullanılan bazı temel kavramların açıklanması, ayetlerin üslûp ve ifade tarzı ile konuyu sunuş biçiminin

⁹³ Muhammed b. Cerîr Ebû Cafer et-Taberî (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, XVII, 309; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî (ö. 516/1122), *Mealimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdurrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999, III, 100.

⁹⁴ en-Nahl 16/112.

⁹⁵ en-Nahl 16/113.

⁹⁶ Taberî, *Câmi'*, XVII, 312; el-Kurtubî, *el-Câmiu*, X, 173.

⁹⁷ el-Kasas 28/57; Kureys 106/1-4.

⁹⁸ en-Nahl 16/114.

incelenmesi gerekir. İbrahim sûresindeki ayetin ilk cümlesi “ وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ / O size istediğiniz her şeyden verdi” kısmıdır. Bu ayette “ أَتَاكُمْ / size verdi” ifadesiyle insanlığa, insan cinsine hitap edilmiştir.⁹⁹ Yani her insanın isteyebileceği ve yararlanabileceği her şey kendisine verilmiş demektir. Bu her bir insanda aynı olmaz, nimetler her insanda farklı farklıdır.¹⁰⁰

Burada “ أَتَاكُمْ / size verdi” ifadesinde “ آتَا /âtâ (verdi)” fiili gelmek anlamındaki “ آتَى /etâ” fiilinden türemiştir.¹⁰¹ “Etâ” kelimesi aynı anlamdaki diğer kelimelerden farklı olarak kolaylıkla ayağına kadar gelmek demektir.¹⁰² Dolayısıyla burada vermek, nimeti rastgele vermek değil, ayağına kadar getirip, alan kişiye zahmet vermeden nimeti vermek anlamına gelmektedir. Zaten bu “ آتَا /âtâ (verdi)” fiili Kur’an’da¹⁰³ genellikle zekât ve sadaka gibi karşılık beklenmeden verilen şeyler hakkında kullanılmıştır.¹⁰⁴

Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Dî’âme (ö. 107/725), Nâfi’ b. Abdurrahman (ö. 169/785) ve Ya’kûb el-Hadramî (ö. 205/821) gibi âlimler ayetteki “ كُؤِلِّين /Küllin” kelimesini tenvinli (umum ifade eden nekre tarzında) okumuşlardır. Böyle olunca “Bu bahsi geçen yaratılmış nimetlerin her birinden verdi” anlamına gelmektedir.¹⁰⁵

Ayetteki “ أَتَاكُمْ /Size verdi” cümlesinde verdi fiilinin faili gizli olup daha önceki ayetlerden öznenin Allah (c.c.) olduğu anlaşılmaktadır. Zaten baştaki “ /vav” edatıyla daha önce geçen 32-33. ayetlere atıf yapılmıştır. “ كُمْ /Kum” zamiri ise birinci mef’ûldür. Ayetteki “ مَا /Mâ” kelimesi ismi mevsûl (ilgi zamîri) olup ikinci mef’ûldür. Yani istenebilecek ve faydası arzulanan her şeyi size verdi demektir. Ayetteki “ مَا /Mâ” kelimesinin

⁹⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, XIII, 254.

¹⁰⁰ Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî Ebû Hayyân (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıddîkî Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999, VI, 440.

¹⁰¹ Özellikle şu ayetlere bk. İbrahim 14/9, 17, 19, 31, 34, 44; Nahl 16/1, 26, 33, 45, 76, 112.

¹⁰² “ آتَى /câe” fiili de gelmek anlamında olsa da “Etâ”da kolaylık, “câe”de şiddet ve zorluk anlamı vardır. Geniş bilgi için bk. Râğîb, *el-Müfredât*, s. 7, 146; Dâmeğani, *el-Vücuḥ ve'n-Nezâir*, I, 20-23.

¹⁰³ el-Bakara 2/229, 247, 277; en-Nisa 4/54; el-Enbiya 21/73.

¹⁰⁴ Râğîb, *el-Müfredât*, s. 8.

¹⁰⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 440.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

olumsuzluk edatı olduğu, “من كلِّ/min küllin” kısmının da ikinci mef’ûl¹⁰⁶ olduğu söylenmiştir. Buna göre “İstemediğiniz halde her şeyden size vermiştir.” anlamı çıkmaktadır. Böylece Allah (c.c.) insanlara sadece istedikleri şeyleri sunmakla kalmayıp istemedikleri nimetleri de ihsan ettiğini bildirmiştir.¹⁰⁷

Buradaki “Olumsuz cümle” hal olarak nasb yerindedir. Bu görüşü ilk ortaya atan Zemahşerî (ö. 538/1144)¹⁰⁸ olup onu Abdülhak İbn Atiyye el-Endülûsî (ö. 542/1147) takip etmiş, “Bu Dahhâk’ın yorumudur”¹⁰⁹ demiştir. Bu yorum cumhurun izâfet yaparak okuduğu “من كلِّ ما سألتموه” şekline aykırıdır. Çünkü Zemahşerî’nin okuyuşunda “ما/Mâ” kelimesi olumsuzluk edatı olup insanlar nimetleri istememiş oluyorlar. Cumhurun kıraatinde ise “ما/Mâ” kelimesi “الَّذِي /Ellezî” anlamında ism-i mevsûl olup buna göre insanlar nimetleri istemiş oluyorlar.

Ayetteki “ما/Mâ” edatının “masdar” anlamında olması da caiz görülmüştür. Masdar ise mef’ûl anlamındadır. Zemâhşerî kendi tercih ettiği “ما/Mâ” kelimesinin olumsuzluk edatı olup, “من كلِّ/min küllin” kelimesinin tenvinli okunuşu ile cumhurun görüşü olan “ما/Mâ” kelimesinin İsm-i

¹⁰⁶ “أَوَأَنْتَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ /O kadma her şeyden verildi” (en-Neml 27/23) ayetinde “şey” isminin kapsadığı her varlığın Belkıs’a verildiği iddia edilemez. Çünkü Süleyman’ın mülkü geride kalmıştır. Kur’an’daki “Her şey” ifadesinden, sözün bağlamında gerekli olan her şey anlamı çıkar. Yoksa aklımıza gelen, “şey” kapsamına giren her varlık konuya dâhil edilemez. Mesela; “... إِلاَّ مَسَاكِينُهُمْ. /O (rüzgâr), Rabbinin emriyle her şeyi yıkıyor, mahvediyordu. Nitekim (o kasırga gelince) onların evlerinden başka bir şey görülmez oldu...” (el-Ahkaf 46/25). Bu ayet iyi incelenmezse Âd kavmine gönderilen rüzgârın geriye yıkmadık hiçbir şey bırakmadığı sanılabilir. Oysa ayetin devamında evlerinin baki kaldığı haber verilmiştir. (Ayrıca bk. Zâriyât 51/42). Abdülazîz b. Yahyâ b. Müslim el-Kinânî el-Mekkî (ö. 240/854), *el-Hayde ve'l-İ'tizâr fi'r-Raddi alâ Men Kâle bi Halki'l-Kur'an*, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî, Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1423/2002, s. 43; Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed Şâtibî el-Ğirnatî (ö. 790/1388), *el-Muvafakat fi Usûli's-Şer'ia*, thk. Ebû Ubeyde Al-i Salman, Huber: Dâru İbn Affan, 1417/1997, III, 172; Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, XIII, 253; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fikh*, Bağdat 1396/1976, s. 313-314.

¹⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, XIX, 131; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, VI, 440.

¹⁰⁸ ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidit-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407/1987, II, 557.

¹⁰⁹ Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atiyye el-Endülûsî (ö. 542/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselam Abduşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001, III, 340.

Mevsûl olup “muzâfun ileyh” olması, “كُلُّ/külli” kelimesinin de “muzâf” olup tenvinsiz okunuşu arasındaki zıtlığı anlayınca şöyle demiştir: “ما/Mâ” kelimesinin “mevsûle” olması da caizdir. O zaman mana şöyle olur: “Sanki siz istemişsiniz ve hal diliyle talep etmişsiniz gibi, bütün bunlardan ihtiyaç duyduğunuz, onsuz yapamayacağınız şeyleri size verdi.” Böylece Zemahşerî “سَأَلْتُمُوهُ /istediğiniz” kısmını ihtiyaç duyduğunuz şeyler diye yorumlamıştır. Eğer “ما/Mâ” kelimesi “masdariye” olursa zamir Allah’ı gösterir. Yani Allah’tan istediğiniz şeyleri demek olur. Masdarla da istenilen şey kastedilir.¹¹⁰

Eğer “ما/Mâ” kelimesi “الَّذِي /Ellezî” anlamında “mevsûle” olursa zamir “ما/Mâ” kelimesine döner. Mana da şöyle olur: “مِنْ كُلِّ الَّذِي سَأَلْتُمُوهُ إِيَّاهُ / Allah’tan istediğiniz her şeyden size verdi.” Bu durumda zamirin Allah’ı gösteriyor olması, “Mevsûl’e dair sılanın ilgili zamirinin (râbit) de mahzûf olması caiz olmaz. Çünkü eğer zamîr muttasıl olarak takdir edilirse mana; “مَا سَأَلْتُمُوهُ /Ondan istediğiniz şey” olur ki bu caiz değildir. Zamîr munfasıl olarak takdir edilirse o zaman mana; “مَا سَأَلْتُمُوهُ إِيَّاهُ /Ondan istediğiniz her şey” olur ki bu durumda munfasıl zamîrin hazfi de caiz değildir.¹¹¹ “مَا سَأَلْتُمُوهُ” ifadesiyle de yani lisan-ı hal ile, ihtiyaçlarınıza göre adeta siz istediniz de Allah (c.c.) da sizin ihtiyaçlarınıza göre verdi demektir.¹¹²

“O size istediğiniz her şeyden verdi” ifadesi “istemeyi”, ihtiyacınız olan her şeyi tedarik edip verdi şeklinde anlaşılabilir. Çünkü Yüce Allah, insanlara birçok şeyi istemeden vermiştir. Meselâ insanın var olması, aklı onun için bir nimettir; ama kendi isteğine göre verilmemiştir. Onun için ayette geçen “سَأَلْتُمْ/seeltüm” kelimesini, “ihtiyaç duyduğunuz” şeklinde manalandırmak isabetli olur. Diğer taraftan insanın istediği her şeyin bir kısmını Allah ona verecektir. Çünkü ayetteki “مِنْ/min” edatı ba’ziyyet ve cüz’iyyet ifade edip bir kısmını anlamına gelmektedir.¹¹³ Bu isteğini, her

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 557.

¹¹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, VI, 440-441.

¹¹² Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, XIII, 254.

¹¹³ Yani istediklerinizin tamamını değil de bir kısmını, ihtiyacınıza uygun olanlarını verdi. İnsanın bütünüyle hayrına olacağı, ancak sınırsız ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından öngörülen hususlarda Allah kullarının her istediğini karşılamaktadır; “isteyebileceğiniz”
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

şeyi bilen ve planlayan Yüce Allah kendi takdirine göre verecektir. Ama Yüce Allah'ın insana verdiği nimetler sayılmak istense de sayılamazlar.¹¹⁴

“O size kendisinden istediğiniz şeylerin hepsinden verdi...” (14/34) ifadesinin anlamı; kendisinden istediğiniz ve istemediğiniz her şeyden size verdi demek olup bunun “istemediğiniz her şey” bölümünün hazfedildiği söylenmiştir.¹¹⁵ Çünkü biz, ondan ne güneş, ne ay ne de onun bize baştan beri ihsan etmiş olduğu nimetlerinin pek çoğunu istedik. Bu da yüce Allah'ın, “...سَرَابِيلٌ تَقِيكُمُ الْحَرَّ... / ...Sizi sıcaaktan koruyacak elbiseler...”¹¹⁶ buyruğuna benzemektedir. Lafzın gelişinden anlaşıldığı için ayrıca “soğuktan” denilmemiştir.¹¹⁷

Ayetteki “وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ / Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız...” ifadesi, nimetlerin çokluğu sebebiyle bunları saymaya güç yetiremezsiniz demektir. Buradaki “nimet”; “ihsan etmek, nimet vermek” anlamında masdar yerine kullanılmış olup Allah'ın her türlü nimet ve yardımını kapsamaktadır. İfadenin bu tarz kullanımı manayı genelleştirmektedir. Çünkü müfred kelime, muzaf olduğunda kapsamlılık ifade etmektedir.¹¹⁸

Ayetteki “لَا تُحْصُوهَا/Lâ tuhsûha” kısmının anlamı; onu sınırlayamazsınız ve saymaya gücünüz yetmez demektir. Arapça'da saymak anlamına gelen “عَدَّه يُعَدُّه عَدًّا وَتَعْدَادًا وَعَدَّةً” kökünden türeyen ve Türkçe'de de kullanılan “aded” kelimesi vardır.¹¹⁹ Bir de “أَحْصَى” kökünden türeyen fiili vardır. Bu iki kelime Kur'an'ın bazı ayetlerinde birlikte kullanılmıştır.¹²⁰ Her ne kadar bu iki fiil birbirinin eş anlamlısı gibi zannedilse “أَحْصَى” fiili

her türlü şeyden” ibaresinin başında yer alan *min* (lafzen, “...den”, fakat bu anlam örgüsü içinde, “...den bazısı”) edatının ayetin anlamına olan etkisi bu yöndedir. Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 382; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, 131-132; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIII, 225-226; Esed, Muhammed, *Meal Tefsir*, II, 509 (14/34. ayetin yorumu, 47. dipnot).

¹¹⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2004, X, 233.

¹¹⁵ Zeccac, *Meânî'l-Kur'ân*, III, 163.

¹¹⁶ en-Nahl 16/81.

¹¹⁷ Zeccac, *Meânî'l-Kur'ân*, III, 190-191, 215; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 323-324; Kurtubî, *el-Câmiu'*, XII, 394, 405.

¹¹⁸ Zuhaylî, *et-Tefsirü'l-Münîr*, XIII, 254.

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 281 (a-d-d md.); Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Ceoheri'l-Kâmûs*, I-XL, thk. İbrahim et-Terzi, Beyrut 1975, VIII, 363 (a-d-d md.); Râğîb, *el-Müfredât*, s. 486-487.

¹²⁰ Meryem 19/84, 94; İbrahim 14/34; en-Nahl 16/18; Yunus 10/5; İsra 17/12; vs.

filinden farklıdır. عَدَّ fiili normal her insanın sırasıyla sayabileceği bir sayma şekli iken أَحْصَى fiili hesaplayarak sayıp dökmek, muhafaza edip ezberlemek, künhünü kavrayarak, bilerek ve yakinen iman ederek saymak olup sıradan bir sayma eylemi değildir. Bu nedenle ilmiyle her şeyi kuşatıp hesaplayan, en ince ayrıntısına kadar hiçbir şeyi kaçırmayan anlamında Allah'ın (c.c.) isimlerinden biri de الْمُحْصِي sıfatıdır. Ayetlerdeki¹²¹ kullanım tarzından da anlaşıldığına göre "iẖsâ" fiili "aded" fiilinden daha kapsamlı ve derin bir anlama sahiptir.¹²² "İhsâ" kelimesi karıştırmamak için tam manasıyla kavrayıp saymak demektir.¹²³ Ayetteki "Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız, sayamazsınız..." ifadesi, ana hatlarıyla, özet olarak saymak istenildiği zaman böyledir. Ayrıntısına girmeye zaten insan güç yetiremez, o zaman nimetin ayrıntılarını Allah (c.c.)'tan başkası bilemez ve sayamaz. "لا تُحْصُوهَا / sayamazsınız" ifadesi onları hesaplayamazsınız, saymaya, sınırlarını belirlemeye gücünüz yetmez, sonuna varamazsınız¹²⁴ demektir.

Ayetin bitişinde إِنَّ الْإِنْسَانَ لَطَلُومٌ كَفَّارٌ cümlesinde insan kelimesiyle bir tek insan değil, bütün insanlar, bir başka ifadeyle insan cinsi kastedilmiştir. Yani insanoğlunun diğer özellikleri yanında kendisinde zulüm ve nankörlük gibi özellikler de bulunur. İnsan nimetin şükründen gafil olmakla ona zulmetmiş, saygısızlık etmiş olur. Nimeti inkâr etmekle de ona nankörlük etmiş olur. İnsan sıkıntı ve darlık anında alabildiğine zalimdir; şikâyet eder ve sızlanır durur. Rahatlık ve bolluk anında da alabildiğine nankördür;¹²⁵ malı yağar ve başkalarıyla paylaşmaz.¹²⁶ Dolayısıyla burada Yüce Allah'ın bu nimetlerine karşılık insanın iki tavrı öne çıkmaktadır. Bunlar;

¹²¹ Cin 72/28; Müzzemmil 73/20.

¹²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 184 (h-s-y md.); Râğib, *Müfredât*, s. 174 (h-s-y md.).

¹²³ Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr*, XIII, 237 (14/34. ayetin yorumu). "İhsâ" kelimesi Kur'ân'da; a) Hıfz, ezberlemek, unutmamak (Kehf 18/49; Mücadele 58/6; Müzzemmil 73/20); b) Yazmak, kaydetmek, tescil etmek (Yasin 36/12; Nebe 78/29); c) Bilmek, künhüne vakıf olmak (Cin 72/28); d) Şükretmek, takdîr etmek (İbrahim 14/34; Nahl 16/18) gibi anlamlara gelir. Geniş bilgi için bk. Dâmeğânî, *el-Vücuuh ve'n-Nezâir*, I, 17-18.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 686; Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 382; Kurtubî, *el-Câmiu'*, IX, 367; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 440-441; Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, XIII, 254.

¹²⁵ el-Mearic 70/19-21.

¹²⁶ Râzî, *Mefatîhu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, XIX, 130-133; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 440-441; Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, XIII, 254.

a) Sayılan bunca nimete rağmen insan zalimce bir tavır içinde olur. Şirk bir tür zulüm olduğu için¹²⁷ buradaki “zalûm” kelimesi “şirk koşan, müşrik” insan sanılsa¹²⁸ da buradaki “keffâr” nankör anlamına geldiği gibi “zalûm” ifadesi de burada “hata yapan” anlamına gelir. Buradaki hata, sahip olduğu nimetleri yerli yerinde kullanmamaktır. Farklı ayetlerden¹²⁹ anlaşıldığı gibi her zulmeden ve haksızlık yapana müşrik denilemez. Zira zalim; kâfir, fâsık veya gâfil olabilir.¹³⁰ Kişinin, beynini, gönlünü ve nefsini yaratılış amaçlarına uygun olarak kullanmaması da bir zulümdür. Çünkü bir şeyi yerli yerinde kullanmak adalet; yerli yerinde kullanmamak da zulümdür. Akıl, sevgi, inanç duygusu, nefsin güçleri, dürtüler, kabiliyet ve yetenekler kendi amaçlarına göre kullanılırlarsa adalet; kullanamazlarsa zulüm olur. Meselâ ekonomik nimetler yerli yerinde kullanılırsa adalet; kullanılmazsa zulüm olur.¹³¹

b) Bu nimetlerin kaynağını inkâr etmek, değerini takdir etmemek de nankörlüktür. Nitekim “...وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ...”¹³² ayetinin de işaret ettiği gibi insanın, nimetleri kendisinin kazandığını, Allah’tan gelmediğini söylemesi nankörlüğün doruk noktasını teşkil etmektedir.¹³³

VI. İlgili Ayetlerdeki Edebî Nükteler: Benzerlik ve Farklılıklar

Nimeti konu edinen bu iki ayetin benzer ve farklı yönlerinin daha iyi anlaşılması için bu iki ayet tablo halinde şu şekilde de gösterilebilir:

<p>“O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah’ın nimetlerini sayacak olsanız, sayamazsınız. Doğrusu insan pek zalim, alabildiğine nankördür!” (İbrahim 14/34).</p>	<p>1. وَأَتَاكُمْ مِّنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ 2. وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا 3. إِنَّ الْإِنْسَانَ لَطَلُومٌ كَفَّارٌ.</p>
---	--

¹²⁷ Lokman 31/13.

¹²⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, X, 234.

¹²⁹ el-Bakara 2/254.

¹³⁰ Muhtar Şakir Kemal, *Da’vetun İlä Tedebbürü’l-Kur’ani’l-Kerîmi*, Amman: Dâru’l-Furkan, 1412/2012, s. 66, 169, 176.

¹³¹ en-Nisa 4/10.

¹³² el-İsrâ 17/83.

¹³³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, X, 234.

<p>“Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız, sayamazsınız. Gerçekten Allah çok affedici, alabildiğine merhametlidir.” (Nahl 16/18).</p>	<p>1. وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا 2. إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ.</p>
--	--

Bu iki ayette cümle kuruluşları ve kullanılan pekiştirme edatları aynı olmasına rağmen bazı farklı kelime ve ifadeler vardır. Öncelikle İbrahim sûresinin 34. ayeti üç ana cümleden oluşmaktadır. Nahl sûresinin 18. ayeti de aynı konuyu anlatmakla birlikte iki ana cümleden ibaret olup bitiş kısmı إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ şeklinde farklılaşmaktadır. Benzer iki ayetteki bu farklılıkların sebepleri şöyle izah edilebilir:

A. İbrahim sûresindeki ayetin başında (وَإِتَّيَكُم مِّنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) cümlesi vardır. Bu aslında daha önceki ayetlerde (14/32-33) ayrıntılı olarak anlatılan ve insanoğlunun emrine sunulan nimetlerin özetlenmiş ifadesidir. Çeşitli nimetler sıralandıktan sonra “Hâsılı Allah (c.c.) siz insanlara, istediğiniz ve istemediğiniz, ihtiyaç duyduğunuz şeylerden gerekli olanları verdi, emrinize sundu...” diye bir hatırlatma yapılmıştır.¹³⁴ Bundan sonra anlatılacak kısımlarda bu sûrenin insana yönelik nimetleri anlatım tarzı dikkate alınınca bu ifadenin burada niçin yer aldığı daha iyi anlaşılacaktır.

B. Ayetlerde pekiştirme edatları ve mübalağa ifade eden kelimeler vardır. Bu ayet; “İnne”, “Lâm-ı Muzahlaka/Lâm-ı Tekîd”, mübalağa vezinlerinde olan “Zelûm/zelûm” ve “Keffâr/keffâr” sigaları olmak üzere dört pekiştirme unsurunu içermektedir.¹³⁵ İbrahim sûresinde insanın vasıfları anlatılırken “zâlim” kelimesi yerine bunun mübalağa ifade eden “Zelûm/zelûm” sigası, “kâfir” kelimesi yerine de bunun mübalağa ifade eden “Keffâr/keffâr” sigası kullanılmıştır.¹³⁶ Nahl sûresinde Allah’ın (c.c.) iki

¹³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, XIX, 131; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, VI, 440.

¹³⁵ Mahmud b. Abdurrahim Sâfi (ö. 1376/1956), *el-Cedvelü fi İ'râbi'l-Kur'an-ı Kerîm*, Dımaşk: Dâru'r-Raşîd, 1418/1997, XIII, 195.

¹³⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safoetü't-Tefsîr*, Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1402/1981, II, 99. “Kâfir” kelimesi, ism-i fâil olup küfür/nankörlük yapan kimseyi göstermektedir. “Keffâr” kelimesi ise mübalağa sigasıdır. İsm-i fâil’in abartılı olduğu ve eylemin çokça meydana geldiği anlatılmak istenildiğinde kelimeler mübalağa sigalarına çevrilir. Meşhûr (فَعَالٌ - فَعُولٌ - فَعِيلٌ) vezinlerindeki (غَفَّارٌ - غَفُورٌ - نَصِيرٌ) kelimeleri bunun örnekleridir. Avde, *Şevâhid fi'l-İcâzi'l-Kurânî*, s. 117.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

vasfı anlatılırken de “ğafûr” ve “rahîm” şeklinde mübalağa sığaları kullanılmıştır.¹³⁷ Ayrıca cümlede mübtedanın (özne) başında pekiştirme edatı “إِنَّ/İnne” ve haberin (yüklem) başında da “لَ/Le” edatı kullanılmıştır. Her iki ayetin bitiş kısmında da aynı tarz ifadelerin, aynı pekiştirme edatları ve mübalağa sigalarının bulunması dikkat çekicidir. Çünkü bu edatlar herhangi bir şüphe ve inkâra mahal bırakmamaktadır.¹³⁸

İnsanoğlu ömrünün tamamını secdede geçirse, yine de Allah’ın hakkını ve şükürünün gereğini yerine getiremez. Çünkü Allah’ın insana verdiği nimetler, hesaplanamaz ve sayılamaz. Bundan dolayı insanoğlunun işlediği en küçük bir günah bile Allah (c.c) hakkında çok büyük bir suç sayılır. Allah (c.c), büyüktür, sayısız nimetleri vardır. Buna rağmen insanoğlu, onu inkâr eder, emirlerine isyan eder, hükümlerini unuttur ve ona karşı kulluk hususunda kibirlenir.¹³⁹ İşte bundan dolayı insanoğlu, kendisine ikram edilen nimetlere karşı gösterdiği bu tavırla “كَفَّارٌ / Keffâr (alabildiğine nankör)” sayılır. İnsan, ne yaparsa yapsın, üzerine düşen ibadet ve itaatin en küçük bir bölümünü bile yerine getiremez. Allah (c.c)’ın insanlara karşı nimeti ve ikramı alabildiğine boldur¹⁴⁰ fakat insanların pek çoğu yine de şükretmezler.¹⁴¹ Hâlbuki İbrahim sûresinin başında¹⁴² Allah (c.c.) alabildiğine sabırlı (صَبَّارٌ / sabbâr) ve alabildiğine şükreden (شَكُّورٌ / şekûr) kullar istemektedir. Bunlar da “وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ” /... Kullarımdan şükredenler pek azdır!¹⁴³ ayetinde belirtildiği gibi ancak peygamberler olabilir.¹⁴⁴

C. Birinci ayetin sonu insanın nimetler karşısında zalimlik ve nankörlüğüne dikkat çekerken, ikinci ayet Allah’ın (c.c.) mağfiret/af ve merhametine/rahmetine dikkat çekmektedir.

¹³⁷ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 125; Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, XIII, 254.

¹³⁸ Arapça’da normal bir konuşmada mübteda-haber (özne-yüklem) yeterli iken muhatab şüphe sahibi ise mübtedanın başına “inne” getirilir. Eğer muhatab inkâra meylederse o zaman da vurgu ve pekiştirme için haberin başına “Le” edatı getirilir. Geniş bilgi için bk. Şâtîbî, *el-Muwaafakat*, II, 105-106 (Kitabu'l-Mekasîd’ın (Gayeler Bölümü), İkinci Nev’in, İkinci Meselesi: Kur’an’ı Tercemenin İmkansız Oluşu); Zurrâkî, *Menâhil*, II, 99.

¹³⁹ en-Nisâ 4/172.

¹⁴⁰ en-Nahl 16/70, 78.

¹⁴¹ el-Bakara 2/243; Yusuf 12/38.

¹⁴² İbrahim 14/5.

¹⁴³ Sebe, 91/13.

¹⁴⁴ Avde, *Şevâhid fi'l-İcâzi'l-Kurânî*, s. 118.

1. Muhteva/Bağlam Açısından: İki ayetin bitiş kısmındaki fark, bağlamından kaynaklanmaktadır. İbrahim sûresindeki ayetten önce insanoğlunun nimetler karşısındaki nankörce tavrını anlatan şu ayetler vardır: Bir ayette, *“أَمْ تَرَىٰ إِلَىٰ الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ. / “Allah’ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda kavimlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi?”*¹⁴⁵ buyrulurken, ardından gelen bir diğer ayette, *“وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ... / “(İnsanları) Allah yolundan saptırmak için ona ortaklar koştular...”*¹⁴⁶ buyrulmaktadır. Bunların ardından Allah (c.c.) kullarına verdiği nimetler şöyle sıralanmıştır: *“اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ / السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَأَنَا كُمْ مِنْ كَلٍّ مَا سَأَلْتُمُوهُ... / Allah gökleri ve yeri yarattı, gökten suyu indirip onunla rızık olarak size türlü meyveler çıkardı; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi; nehirleri de sizin (yararlanmanız) için akıttı. Düzenli seyreden güneşi ve ayı size faydalı kıldı; geceyi ve gündüzü de istifade-nize verdi. O size istediğiniz her şeyden verdi...”*¹⁴⁷ Nimetleri peş peşe sıralayan, ancak kulların bu nimetler karşısındaki nankörce ve putperest tavrından sonra insanoğlunun alabildiğine zalim (ظَلُوم /zelûm) ve aşırı şekilde nankör (كَفَّار /keffâr) diye nitelenmesi daha dikkat çekici bir anlatım tarzıdır.

Nahl sûresinde, *“O, insanı bir damla sudan yarattı. Fakat bakarsın ki (insan) Rabbine apaçık bir hasım oluvermiştir.”*¹⁴⁸ ayetiyle nimetleri veren Allah’a (c.c.) dikkat çekilmiş, ardından da çeşitli nimetler sıralanıp, *“O halde, yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu? Hâla düşünmüyor musunuz?”*¹⁴⁹ uyarısı yapılmış, bu nimetleri yaratıp onlara sahip olanla böyle olmayanın bir olamayacağına dikkat çekilmiştir. İşte bunun ardından da insanların kendisine yönelmesini teşvik için Allah’ın (c.c.), yaratma özelliğine sahip olduğu gibi, affedicilik ve bağışlayıcılık gibi iki vasfa sahip olduğu da bildirilmiştir. Bunun ardından da bahse konu ettiğimiz *“وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا” / Hâlbuki Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız, sayamazsınız...”* ayeti gelmiş, bu ayetin bitişine *“إِنَّ اللَّهَ*

¹⁴⁵ İbrahim 14/28.

¹⁴⁶ İbrahim 14/30.

¹⁴⁷ İbrahim 14/32-34.

¹⁴⁸ en-Nahl 16/4.

¹⁴⁹ en-Nahl 16/17.

نَعْمُورٌ رَحِيمٌ / Gerçekten Allah çok bağışlayan, alabildiğine merhamet sahibidir.¹⁵⁰ ifadesi uyum sağlamıştır.¹⁵¹ Zira eğer bu iki özelliği olmasaydı nimetlerini bu denli vermezdi. Adeta şöyle denilmiştir: Eğer insandan zulüm meydana gelirse buna karşılık Allah (c.c.) alabildiğine bağışlayıcıdır. Ya da insan Allah (c.c.)'ın nimetlerine karşı ne kadar nankörlük ederse etsin Allah (c.c.) onun acziyetini ve kusurlarını bildiği için ona karşı alabildiğine merhametli davranmaktadır.¹⁵²

Bu ayetlerin bitiş kısmıyla ilgili yapılan yorumlara göre;¹⁵³ “Allah (c.c.) sanki şöyle demiştir: ‘Ey insanoğlu! Var olan pek çok nimeti sen almaktasın, ben de onları sana vermekteyim. Onları alırken; sende alabildiğine zalim (ظَلُومٌ) ve aşırı şekilde nankör (كَنَّاوٌ) olmak gibi iki özellik vardır. Nimetleri verirken bende; alabildiğine bağışlayıcı (عَمُورٌ) ve aşırı şekilde merhamet sahibi (رَحِيمٌ) olmak gibi iki özellik vardır. Senin zulmüne mağfiretimle, nankörlüğüne de rahmetimle karşılık veriyorum. Senin kusuruna karşı ben bollukla karşılık veririm, senin cefana karşı vefadan başka karşılık vermem.’”¹⁵⁴ Bu yerinde bir yorum olmakla birlikte bu meydana şu sorunun da cevap bulması gerekir: Niçin Nahl sûresi nimeti verenin (Allah) özelliğini ele alırken İbrahim sûresi nimet verilenin (insanın) özelliğini ele almıştır? İbrahim 14/34 ayette, verilen nimetler karşılığında nimeti alan insanın “Zelûm” ve “Keffâr” gibi iki çirkin vasfından bahsedilir. Nahl 16/18. ayette, verilen nimetler neticesinde nimeti veren Allah’ın “Ğafûr” ve “Rahîm” gibi iki güzel vasfından bahsedilir.

İbrahim sûresi, (1) الرِّكَاوَاتُ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّوْرِ... (1) diye başlayıp (52) بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذِرُوا بِهِ وَيَلْعَلُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (52) şeklinde sona ermektedir.¹⁵⁵ Dolayısıyla İbrahim sûresindeki ayetin (16/34) insana vurgu yaparak sona ermesi en uygun olanıdır. Çünkü İbrahim sûresi baştan

¹⁵⁰ en-Nahl 16/18.

¹⁵¹ Ğirnatî, *Milâkü't-Te'vîl*, II, 297-298;

¹⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, VI, 442.

¹⁵³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 86, III, 350; Celâlüddîn es- Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1394/1974, II, 274; *Mu'teraku'l-Ekrân fi İcâzi'l-Kur'an/ İcâzu'l-Kur'an ve Mu'teraku'l-Ekrân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988, I, 35.

¹⁵⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX, 130-131; Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, XII, 256-257.

¹⁵⁵ Cafer Şerefuddîn, *el-Mevsûatu'l-Kur'âniyye, Hasâisu's-Suver*, IV, 226.

itibaren insanı ve onun fitratını anlatmaktadır.¹⁵⁶ Nahl sûresi, **أَتَىٰ أُمَّرَ اللَّهِ فَلَا** (1) **إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ** (128) **تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ** şeklinde sona ermektedir. Dolayısıyla Nahl sûresinde ağırlıklı vurgu Allah'ın ulûhiyyetine yapıldığından¹⁵⁷ ilgili ayetin (16/18) Allah'a (c.c.) vurgu yaparak sona ermesi daha uygundur.

İbrahim sûresinde nimet, insan açısından ele alınıp insanın nimet karşısındaki tavrı, Nahl sûresinde ise nimet Allah açısından ele alınıp nimetleri veren Allah'ın (c.c.) rahmet ve mağfireti anlatılmıştır. Nahl sûresinde adeta insanoğlunun nimetlere karşı nankörlük ve zulmüne bir cevap olarak Allah'ın rahmeti hatırlatılıp cezanın niçin gelmediği şöyle bildirilmiştir: “Eğer Allah, insanları zulümleri (yaptıkları haksızlıkları) yüzünden cezalandıracak olsaydı, orada hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir müddete kadar erteliyor...”¹⁵⁸ O yüzden ayetlerin lafızları da buna göre dizayn edilmiştir.¹⁵⁹

2. Fâsıla Açısından: İbrahim ve Nahl sûrelerinde birbirine benzer (müteşâbih) olan bu iki ayetin bitiş kısımlarına fâsıla açısından da bakılabilir. Öncesi ve sonrasındaki ayetlerin bitiş kelimelerine uygun olarak bu ayetlerin bitiş kısımları (fâsıllar) da farklılaşmıştır.

İbrahim 14/34. ayetteki “**كَفَّارٌ/keffâr**” kelimesi diğer ayetlerin sonlarındaki “**dara'l-bevâr, karâr, en-nâr, hılâl, enhâr, nehâr, keffâr, esnâm**” kelimeleriyle uyumludur. Nahl 16/18. ayetteki “**رَاحِمٌ/rahîm**” kelimesi de diğer ayetlerdeki “**teşküürün, tehtedûn, yehtedûn, tezekkerûn, rahîm, tu'linûn**” kelimeleriyle uyumludur.¹⁶⁰ Ancak Kur'an'ın asıl maksadı fâsıla dediğimiz ayet bitişlerindeki ses uyumu değildir. Kur'an, lafız ve mana gibi pek çok açıdan bir ahenk ve uyuma önem verirken hiçbir zorlama olmaksızın ayet sonlarındaki ses uyumunu da dikkate almıştır. Bu yeni

¹⁵⁶ İbrahim Suresinin 14/1. ayetinde “kitab” kelimesinden sonra gelen ilk isim “insan” kelimesidir. Ayrıca 2-5, 18, 28, 35 vs. diğer ayetlerde genelde insana vurgu yapılır. Bu surede insanın zulmü ve nankörlüğüne vurgu yapılması tam yerindedir.

¹⁵⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 86; Süyûtî, *Mu'teraku'l-Ekrân*, I, 44; Çırnatî, *Milâkü't-Te'vîl*, II, 580-581; Adnan Muhammed Zarzur, *Medhalun ilâ Tefsîri'l-Kur'an ve Ulûmihi*, Dimaşk/Beyrut: Dâru'l-Kalem/Daru's-Şamiye, 1419/1998, s. 200.

¹⁵⁸ en-Nahl 16/61.

¹⁵⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, V, 428-429.

¹⁶⁰ Sâmîrrâî, *et-Ta'bîri'l-Kur'anî*, Dâru Ammâr, Amman 1430/2009, s. 221-222, 224-225. (Fevasılu'l-Âyi)

bir mesele olmayıp önceki eserlerde de bu konu izaha çalışılmıştır. Mesele müfessir Kâdî Beydâvî (ö. 681/1282), “... إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ. / ... Hiç şüphesiz Allah insanlara karşı pek şefkatlidir, çok merhametlidir.”¹⁶¹ ayetinde “رَأْفَةٌ/ra’fet” kelimesinden türeyen “رُؤُوفٌ/raûf” sıfatının sırf ayet sonlarındaki ses uyumunu korumak için “رَحْمَةٌ/rahmet” kelimesinden türeyen “رَحِيمٌ /rahîm” sıfatından önce geldiğini¹⁶² iddia etmiştir.¹⁶³ Oysa Şihâbuddin Mahmud el-Âlûsî (ö. 1270/1854) buna itiraz edip Kur’an’ın tek amacının ahenkli ses uyumu (secî’) olmayıp, onun lafız ve mananın bütün yönlerini dikkate aldığını belirtmiştir. Çünkü “ra’fet” ve “rahmet” bir arada geldikleri zaman ayet sonu olmasa bile “ra’fet”, “rahmet”ten önce gelmiştir. “...رَأْفَةٌ وَرَحْمَةٌ وَرَهْبَانِيَّةٌ ابْتَدَعُوهَا.../... şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince...”¹⁶⁴ ayetinde de bu durum açıkça görülmektedir.¹⁶⁵

Ayetteki “keffâr” kelimesi sırf fâsılayı gözetmek için gelmemiştir. Elbette önceki ayetlerin bitiş kısımlarıyla bu kelime arasında bir ses uyumu vardır. Ancak bu ayette “kâfir” kelimesinin değil de “keffâr” kelimesinin kullanıldığını izah etmek için sırf fasıla açısından olaya bakmak yetmez. Çünkü Kur’an, her lafzı yerli yerine koyarak, bu eşsiz icazını oluşturmak için hem lafzını, hem manasını, hem de harekesini; hatta okunuş tarzını bile dikkate alarak tüm bu unsurları sağlam bir nizam

¹⁶¹ el-Bakara 2/143; el-Hac 22/65.

¹⁶² Kur’an’ın manalarını ve konularını derinlemesine inceleyemeyen kişi aşağıdaki ayetlerde “Mûsâ” ve “Hârûn” kelimelerindeki takdîm ve te’hirin de sırf ses uyumundan (fâsıla) kaynaklandığını zannedebilir. Örneğin; “ فَأَلْقَى السَّحْرَةَ سَاجِدِينَ. قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ. رَبِّ مُوسَى ” فَأَلْقَى السَّحْرَةَ سَاجِدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى. / Bunun üzerine büyücüler derhal secdeye kapandılar. ‘Âlemlerin Rabbi’ne; Mûsâ’nın ve Hârûn’un Rabbi’ne iman ettik! dediler.” (A’raf 7/120-122; Şuara 26/46-48) ayetinde Hârûn kelimesi sonraya bırakılmışken, “ فَأَلْقَى السَّحْرَةَ سَاجِدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى. / Bunun üzerine büyücüler derhal secdelere kapanıp ‘Hârûn’un ve Mûsâ’nın Rabbine inandık! dediler.” (Taha 20/70) ayetinde Mûsâ kelimesi sona bırakılmıştır. Ayrıca A’raf ve Şuara suresinde “sâcidîn” kelimesi kullanılırken, Taha suresinde “sücceden” kelimesi kullanılmıştır. Bunun, içinde buldukları surelerin ayet sonlarındaki ses uyumlarıyla alakası olduğu gibi o surelerin muhtevasıyla da yakından alakası vardır. Bk. Zerküşî, *el-Burhân*, I, 55; Sâmîrrâî, *et-Ta’bîrî’l-Kur’anî*, s. 226-229. (Fevasilü’l-Âyi).

¹⁶³ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşî, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1418/1997, I, 111.

¹⁶⁴ el-Hadîd 57/27.

¹⁶⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 406-407.

içerisinde birleştirir.¹⁶⁶ Dolayısıyla burada herhangi bir zorlama olmaksızın ayetlerin akışında “sec’-i murassa” denilen anlamlı ve ahenkli ses uyumu meydana gelmiştir.¹⁶⁷

D. İbrahim sûresindeki ayette (14/34) ni’met / نِعْمَتِ kelimesi “açık te” ile yazılmışken, Nahl sûresindeki ayette (16/18) ni’met / نِعْمَةٌ kelimesi “kapalı te” ile yazılmıştır. Burada da ince bir nükte vardır: Arapça’da isimlerin sonunda “yuvarlak/kapalı te (ة)”; fiillerin sonunda ise “açık te (ت)” bulunur. Örneğin “فَالْتَمَلْهُ / bir karınca dedi ki:...”¹⁶⁸ ayetinde bu durum açıktır. Fakat eğer bir isim veya sıfat, müşahede edilen mülk âlemine ait olup fiil ve hareketi gerektiriyorsa orada ismin sonuna bile açık “açık te (ت)” yazılır. Şayet bir isim görünmeyen (manevî) melekût âleminin yansıması ise sonuna “yuvarlak/kapalı te (ة)” yazılır.¹⁶⁹

Nimeti elde etme ve bu nimet karşısında insan söz konusu olunca onun bir takım faaliyetlerde bulunması söz konusudur. Bu sebeple İbrahim sûresinde “ni’met/ نِعْمَتِ” açık te ile yazılmıştır. Çünkü insanla alakalı olup, mülk âleminde ve bir fiili, hareketi gerektirmektedir. Nahl sûresinde ise “ni’met/ نِعْمَةٌ” kapalı te ile yazılmıştır. Çünkü Allah’ın (c.c.) ulûhiyeti ile alakalı olup, görünmeyen melekût âleminden gelmektedir. O nimeti sunmak bir çaba ve emeği gerektirmez. Bu da Arapça gramer kurallarının dışında Kur’an’ın kendine has inceliklerinden biridir.¹⁷⁰

Sonuç

Kur’an’ın tamamı açıklanıp tefsîr edilebildiği gibi bir sûresi, içinde geçen herhangi bir konu veya hatta bir ayeti de açıklanabilir. Ancak Kur’an’ın tamamını veya bir bölümünü açıklarken bütününden ve parçalarının birbiriyle alakasından haberdar olmak gerekir. Çünkü Kur’an aynı

¹⁶⁶ Avde, *Şevâhid fi’l-İcâzi’l-Kurânî*, s. 117.

¹⁶⁷ Sâbûnî, *Safoetü’t-Tefâsîr*, II, 99.

¹⁶⁸ en-Neml 27/18.

¹⁶⁹ Mesela “rahmet” kelimesi isim olup sonuna kapalı te yazılması gerekirken Kur’an-ı Kerîm’de 7 yerde; “Ni’met” kelimesi de 11 yerde açık te ile yazılmıştır. İbrâhim b. Ahmed et-Tunûsî, (ö. 1321/1903); *Delilü’l-Hayran ala Mevridi’z-Zam’ân fi Fenni’r-Resm ve’z-Zabt/Delilü’l-Hayrân Şerhu Mevridi’z-Zam’ân fi Resmî ve Zabtî’l-Kur’an*, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995/1415, s. 335-337.

¹⁷⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 411-412.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

konuyu ilgilendiren tüm ayetlerin bir arada derlenip yazıldığı bir kitap değildir. Onun kendine has amaçları doğrultusunda ayetleri, farklı surelerin farklı bölümlerine yerleştirilmiş, aynı konu benzer veya farklı lafızlarla farklı pasajlarda da yer almıştır.

Allah'ın varlığına ve birliğine dikkat çekip kulların ona karşı görevlerini hatırlatma bağlamında nimet konusunun Kur'ân'da yer aldığı anlaşılmaktadır. Bazen nimet kelimesi veya türevleri kullanılarak bazen de farklı ifadelerle Allah'ın sayılamayacak derecedeki nimetlerine dikkat çekilmektedir. Sadedinde olduğumuz İbrahim ve Nahl suresinde de iki ayette "Allahın nimetlerini sayacak olsanız tam manasıyla sayamazsınız" buyrulmuştur. Ancak İbrahim sûresinde ağırlıklı olarak nimeti alan insana vurgu yapıldığından ilgili ayetin sonu "gerçekten insan çok zalim ve alabildiğine nankördür" diye biterken, Nahl sûresinde ağırlıklı olarak nimeti veren yaratıcıya (Allah c.c.) vurgu yapıldığından ilgili ayetin sonu "hiç şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve alabildiğine merhametlidir" şeklinde sona ermiştir. Böylece aynı konu tekrara düşülmeden benzer ifadelerle fakat bazı nüanslarla ifade edilmiştir.

Kur'ân'daki lafız ve cümlelerin diziminde ahenge dikkat edilirken mana gözden kaçırılmadığı gibi manayı ifade etmek uğruna da ifade güzelliği ihlal edilmemiştir. Nimet konusu anlatılırken de bağlam göz önüne alınarak lafız ve mana bütünlüğü sağlanmıştır. İbrahim sûresinin 34. ayeti ile Nahl sûresinin 18. ayetinde çeşitli nimetler sıralandıktan sonra toparlayıcı mahiyette Allah'ın nimetlerinin sonsuzluğuna dikkat çekilmiş, nimetler karşısında insanın tavrı ve buna mukabil Yaratıcının engin affı ile sonsuz merhameti ifade edilmiştir. Lafızlar ve cümleler bağlamına göre seçilmiş müthiş bir ses ve mana seremonisi oluşmuştur. Bu da Kur'ân'ın, her şeyi sonsuz kudret, merhamet ve ilmiyle yaratan Allah (c.c.) tarafından geldiğini ve yaratılmışlar tarafından ifade edilemeyecek eşsiz mucize bir kitap olduğunu bir daha gözler önüne sermiştir.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an-ı Kerim*, Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1994.
- el-Âlûsî, Şihâbuddin Mahmûd b. Abdullah, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XVI, thk. Ali Abdulbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Avde Halîl Ebû Avde, *Şevâhid fi'l-Îcâzi'l-Kurânî*, Ammân: Dâru Ammâr, 1419/1998.

- Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İstanbul 2004.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I-XXII, İstanbul 2004.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ (ö. 516/1122), *Mealimü't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-V, thk. Abdurrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999.
- el-Beyzâvî, Nâsıruddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, I-V, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail İbn Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh Tâcu'l-Lüğâ ve Sihâhi'l-Arabiyye*, I-VII, nşr. Ahmed Abdulgafûr Atâr, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1990.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Ta'rîfât*, Beyrut 1985.
- Dâmeğânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed (ö. 478/1085), *el-Vücu' ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillahî'l-Azîz*, I-II, Kahire 1995.
- Dirâz, Muhammed b. Abdullah (ö. 1377/1958), *en-Nebeü'l-Azîm Nazarâtün Cedîdetün fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, thk. Ahmed Mustafa Fadliyye, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1426/2005.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhî' fi't-Tefsîr*, I-X, thk. Sıddîki Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı-Meal Tefsîr*, I-III, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- el-Ğirnatî, Ebû Cafer Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi (ö. 708/1308), *Milâkü't-Te'vîli'l-Kâtî' bi-zevî'l-İlhâdi ve't-Ta'tîl fi Tevcîhi'l-Müteşâbihî'l-Lafzi min Âyi't-Tenzil*, I-II, thk. Mahmûd Kamil Ahmed, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1985/1405.
- el-Halebî, Ahmed İbn Yûsuf es-Semîn (ö. 756/1355), *Umdetu'l-Huffâz fi Tefsiri Eşrafi'l-Elfâz (nşr. Muhammed et-Tuncî)*, I-IV, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1993.
- el-Halidî, Salah Abdulfettah, *Letâifu Kur'anîyyetun*, Dimeşk: 1998.
- Heyet, *el-Mevsûatu'l-Kur'anîyyetu'l-Mutahassisa*, Mısır: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (ö. 1394/1973), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tevvîr*, I-XXX, Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak el-Endülûsî (ö. 542/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-VI, thk. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Cezerî, Şemsüddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (v. 833/1429), *Kıfayetü'l-Elmâ' fi Ayeti "Ya Erdublâi'..."*, thk. Neşîd Hamîd Saîd Alu Mahmûd, Beyrut 2003.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1414/1993.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fi 'İlmi'l-Vücu' ve'n-Nezâir*, thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râdî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.
- İbrahim, Muhammed İsmail, *Mu'cemu'l-Elfâzi ve'l-E'lâmi'l-Kur'anîyye*, Kahire 1968.
- el-İsfehânî, Râğîb, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, İstanbul: Kahraman Yayınevi, 1986.
- Karaman, Hayrettin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kafi, Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu*, I-V, Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Kemal, Muhtar Şakir, *Da'vetun İlä Tedebbürî'l-Kur'ani'l-Kerimi, Keyfe ve Limaza?*, Amman: Dâru'l-Furkan, 1412/2012.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (v. 671/1273), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XXIV, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut 1427/2006.
- el-Mekkî, Abdülazîz b. Yahyâ b. Müslim el-Kinânî (ö. 240/854), *el-Hayde ve'l-İ'tizâr fi'r-Raddi alâ Men Kâle bi Halki'l-Kur'an*, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî, Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1423/2002.

- er-Râzî, Fahrüddin, Ziyadüddin Ömer (ö. 606/1209), *Mefatihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, I-XXXII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Beyrut, 1402/1981.
- es-Sâfî, Mahmud b. Abdurrahim (ö. 1376/1956), *el-Cedvelü fi İ'râbi'l-Kur'an-ı Kerim*, I-XXXI, Dimaşk: Dâru'r-Raşîd, 1418/1997.
- es-Sâmîrrâî, Muhammed Fâdîl Sâlih, *Dirâsetu'l-Müteşâbühu'l-Lafzî min Âyi't-Tenzîl fi Kitaâbi Melâki't-Te'vîl*, Ammân: Dâru Ammâr, 2011.
-, *et-Ta'bîri'l-Kur'anî*, Amman: Dâru Ammâr, 1430/2009.
-, *Lemesâtun Beyâniyye fi Nusûsin mine't-Tenzîl*, Amman: Dâru Ammar, 1415/2014.
- es-Sekkâkî, Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali (ö. 626/1228), *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naîm Zarzûr, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire 1394/1974.
-, *Mu'teraku'l-Ekrân fi İ'câzi'l-Kur'an/ İ'câzu'l-Kur'an ve Mu'teraku'l-Ekrân*, I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- eş-Şatibî, Ebû İshak İbrâhîm b. Musa b. Muhammed el-Gîrnati (ö. 790/1388), *el-Muvafakat fi Usûli's-Şerîa*, I-VI, thk. Ebû Ubeyde Al-i Salman, Huber: Dâru İbn Affan, 1417/1997.
- Şerefuddîn, Cafer, *el-Mevsûatu'l-Kur'âniyye, Hasâisu's-Suver*, I-XII, thk. Abdulazîz b. Osman et-Toycizî, Beyrût: Dâru't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 1420/1999.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye*, I-V, Dimaşk: Dâru'l-Hayr, 1992.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr Ebû Cafer (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*, I-XXIV, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- et-Tayyâr, Müsâid b. Süleyman b. Nasır, *Envâu't-Tasnîf el-Müteallikatu bi Tefsîri'l-Kur'an-ı Kerîm*, Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1434/2013.
- et-Tunusî, İbrâhîm b. Ahmed, (ö. 1321/1903); *Delilü'l-Hayran ala Mevridi'z-Zam'an fi Fenni'r-Resm ve'z-Zabt/Delilü'l-hayran Şerhu Mevridi'z-Zam'an fi Resmi ve Zabt'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995/1415.
- el-Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî (ö. 468/1075), *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvan Adnan Davûdî, Dimaşk/Beyrut, 1415/1994.
- Yıldırım, Suat, *En Mühîm Mesaj Kur'an*, İzmir: Işık Yayınları, 2008.
- Zarzûr, Adnan Muhammed, *Medhalun ilâ Tefsîri'l-Kur'an ve Ulûmihi*, Dimaşk/Beyrut: Dâru'l-Kalem/Daru's-Şamiye, 1419/1998.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, I-XL, thk. İbrahim et-Terzi, Beyrut 1975.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Seriyyi, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, I-V, thk. Abdulcelil Abduhu Şelebî, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmed (ö. 538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- ez-Zerkeşî, Bedreddîn (ö. 794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fikh*, Bağdat 1396/1976.
- ez-Zurkânî, M. Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I-II, thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîrü'l-Münîr fi'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menhec*, I-XXX, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1430/2009.